

## TANZİMATTAN SONRA TÜRK KADINI

Prof.Dr. Bayram KODAMAN\*

İnsanoğlu, yüzyıllardır kâinatın ve onun bir parçası olan toplumun, toplum hadiselerinin sırlarını aramakla meşgul olmuş; bu sırların keşfinde tamamiyle aciz kalmamakla birlikte ve bütün gayretlerine rağmen temel mahiyette olan sırları ortaya çıkaramamıştır. Henüz pek çok şeyin yaratılış ve varoluş sebepleri daha bilinmemektedir. Ancak dinî inanışların dışında, bazı ilmî müşahadelere dayanılarak birtakım sonuçlara varılabilmektedir. Fakat bu sonuçların dahi kesin, muhakkak ve ebedî hakikatler olduğunu kabul etmek çoğu defa mümkün olamamıştır. Zira, zamanla ve medeniyet ilerledikçe, kesin olarak bilinen pek çok şeyin değiştiği görülmüş, onların yerine, yine değişmesi, geçerliliğini yitirmesi mümkün olan yeni, kesin ve mutlak gibi görünen düşünceler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, ilk çağlardan beri, kâinatın sırrını keşfettiğini zanneden pek çok felsefî görüşle toplum hadiselerinin sırrını çözdüğü ileri süren görüşler birbirini takip etmiş; fakat, hiç bir görüşün aradığını bulamadığı daha sonraki çağlarda anlaşılmıştır. Bu arada bilinmeyen bazı hususların keşfedildikleri, buldukları da muhakkaktır. Bunların dışında müşahade yoluyla pek çok ilmî tesbit yapılmıştır. Bu ilmî tesbitlerden bir tanesi, hiç şüphesiz, kâinatın birbirine zıt gibi görünen çeşitlikler üzerine kurulmuş olduğudur. Kâinatın ve toplumun orijinalliği bu çeşitliklerden ziyade, bu çeşitliklerin kendi aralarında âhenkli ve dengeli bir bütünlük manzarası arzemesinde görülmektedir<sup>1</sup>. Genel bir kaide şeklinde kabul edilmesi mümkün olan bu ilmî tesbit, özellikle, beşerî toplumlar için inkâr edilmeyecek bir hakikat olarak karşımızda durmaktadır. Milletlerin, kabilelerin, aşiretlerin, devletlerin, ırkların, dillerin, kültürlerin, medeniyetlerin çeşitliği ve çeşitliğin beşeriyet veya insanlık denilen kavramlar adı altında bütünleşmesi; ayrıca, erkek-kadın, çocuk-geçerli kız çocuğu-erkek çocuğu anne-baba, torun-dede nine, teyze-dayı, hala-amca çeşitlikleri ve hattâ çelişkileri birbirine geçmiş halkalar şeklinde olan aile, akraba, millet ve toplum gibi içtiami müesseseler dahilinde âhenk ve dengeli bir bütün oluşturması, ilmî ve ilâhî gerçeğin güzel bir misalidir. Beşeriyeti meydana getiren bu fertlerin biyolojik, fizyolojik, psikolojik, karakter ve tip farkları ve çeşitlilikleri de gözönünde bulundurulduğu vakit, meselenin ne kadar karmaşık olduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla, bir tarafta parçalar, öbür tarafta bütün; bir tarafta çelişkiler öbür tarafta âhenk; bir tarafta eşitsizlikler öbür tarafta denge üzerine kurulmuş toplumun meselelerini ve sırrını anlamak görüldüğü kadar kolay olmasa gerektir. Kaldı ki toplumu tam mânâsıyla anlamadan, onun bir parçası olan kadını ve kadın meselelerini izah etmenin güçlüğü kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bu güçlük, tek başına soyut bir kadın ve kadınlık meselesinin ele alınmasında değil, daha çok aile ve toplum gibi bütünlerin vazgeçilmez birer parçasını oluşturan kadın-erkek arasındaki münasebetlerin yani diyalogun söz konusu olmasından ileri gelmektedir. Aynı ayrı ele alındığında birbirine çeşitli yönlerden zıt; aile, toplum ve

\* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı

<sup>1</sup> Bu konu için bakınız: Lahbabi, Millî Kültürler ve Medeniyet, (Çeviren: Dr. Bahattin Yediyıldız), İstanbul 1980.

İnsanlık gibi bütünleri oluşturmakta tamamen eşit olan iki unsur yani kadın ile erkek arasındaki diyalog, her devirde hükümetleri, araştırmacıları meşgul etmişse de, belirli ve kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır. Zira, kadın-erkek diyalogu toplum hadiselerinin dışında telâkki edilemez. Bu bakımdan, kadın-erkek münasebeti, toplum hadiselerine paralel olarak evrime uğrayıp sonu bilinmeyen bir hedefe doğru gitmektedir. Bütün mesele, bu evrimi istenilen istikamette ve hızda, toplumu rahatsız etmeden ilmin, dinin, kültürel değerlerin ışığı altında yönlendirmektir. Kısaca tabii evrimle, kültürel evrim arasındaki denge ve paralelliğin, kadın-erkek diyalogunun sağlam bir zemin üzerine oturmakta önemli bir rol oynayacağı muhakkaktır.

### Kadın - erkek eşitliği

Hiç şüphesiz, kadın başka, erkek başkadır. Fakat bu başkalık birinin diğerine üstünlük sağlaması mânâsına gelmez. Kadın madalyonun bir yüzü ise, erkek de öbür yüzüdür. Aşk ve aile ise, madalyonun kenar yüzünü oluşturmaktadır. Bilindiği üzere, kadını erkekte ayıran önemli farklardan biri tabii vücut bakımından yani biyolojik farklılıktır. Kadın-erkek diyalogunu ele alırken bu temel ve tabii farklılıkları yok saymak mümkün olmadığı gibi, tabiata aykırı bir davranış olur. Diğer önemli bir fark ise kadının iç âlemi yani ruhi yapısı ile ilgilidir. Kadına ve kadınlığa alterocentrisme hükmederken, erkeğe egocentrisme yön verir. Daha doğrusu, kadının merkezi kendi dışında erkeğinki ise, kendi içindedir. Cinslerin iç dünyasını kesin çizgilerle bu şekilde birbirinden ayırmak imkânsızdır. Ancak, genel bir kaide olarak böyle bir ayırımı yapmak da mümkündür. Bu ruhi fark, biyolojik ayrılık temeli üzerinde şekillenmiştir. Bu bakımdan, kadının fedakârlığı, erkeğin bencilliği yadırganacak bir durum değildir. Kadın çevresi için, erkek de kendisi için yaşamayı tercih eder. Kadında sezgi kabiliyeti, teslimiyet duygusu, erkekte muhakeme kabiliyeti ve hükmetme duygusu ağır basmaktadır. İlmî testler bu farkları tesbit etmekte, fakat birinin diğerine üstünlüğü hususunda herhangi bir sonuca varamamaktadır.

Q halda, kadın-erkek eşitliğinden ne anlamalıyız? Bilindiği gibi kadın ruhi ve fizyolojik farklardan dolayı Doğu'da ve Batı'da geçerli olan hukuk sistemlerinde aşağılanmış ve kendisine hukuki bir eşitlik tanınmamıştır. Bu yüzden aşağılık bir yaratık, değersiz bir köle durumunda kalmıştır. Bu eski telâkkiye tepki olarak çıkan yeni düşünce sistemi ise, kadın-erkek arasında hiç bir fark gözetmemiştir. Tabii ve fitri farkların bile terbiye ve telkinlerden ileri geldiğini iddia ederek, eski görüşün tam tersi olan aşırılığa düşmekten kendisini kurtaramamıştır. Günümüzde bu görüşün önderliğini İsveç gibi ülkeler yapmaktadır. Buna göre, kadın ve erkeğe her alanda eşitlik verilmelidir. Eğitim yoluyla doğuştan gelen istidatlar giderilmeli ve seks ayrımı ortadan kaldırılmalıdır. Böyle bir toplumun âhenkli ve üretici olacağı inancı vardır. Buna benzer bir toplum ancak zorlama yolu ile olacağından, bazı hürriyetleri yokedeceği ve tabiatı zorlayacağı muhakkaktır.

Bu iki aşırı görüşten başka görüşler de mevcuttur. Bunlardan birincisi, hem kadına hem de erkeğe eşit fırsat ve şans tanımak isteyen görüştür. Her ne kadar bu görüş ferdî hürriyetlerin ve şahsiyetlerin gelişmesine ve teşekkülüne uygun gibi görünüyorsa da, sonuçta erkekler yönetimi ve hâkimiyeti ele geçirmektedirler. İsrail'in kurduğu Kibboutzlar bunun örneğini teşkil etmektedir. İkincisi ise, terbiyecilerin görüşüdür ki, doğuştan gelen tabii farklılıklara ağırlık vererek, kadın ve erkeğin ayrı ayrı eğitilmesini

den ibarettir. Bu görüşün öncüsü: "Kadına her şeyden önce mahir bir zevce olmanın yolları öğretilmelidir." diyen J.J. Rousseau'dur. Bu görüş her ne kadar cinsler arası davranış farklılıklarını arttırmak için kadın ve erkeğin eğitim yoluyla şartlandırılmasını öngörüyorsa da, cinsler arasında herhangi bir üstünlük kabul etmemiştir.

Yurarıda bahsettiğimiz aşırı görüşlerden ne eski, ne de yeni görüşler gerçek durumu yansıtmamaktadır. Her ikisi de realiteyi ifadeden uzaktır. Biri kadını "aşağılık bir yaratık" olarak görür, diğeri de kadının kadınlığını ve yaradılıştan gelen özelliklerini görmezlikten gelir. Öbür ılımlı iki görüşten, eşit fırsat ve şanstın yana olan, günümüzün zihniyetine yakın olmakla birlikte, terbiyecilerinki, tamamen uygulamadan uzak bir görüşü ifade etmektedir.

Hemen şunu ifade edelim ki, kadın ile erkek arasında, insan olmaları itibariyle tam bir eşitlik söz konusudur. Ancak bu eşitlik insan hakları açısından hukukî bir değere sahiptir. Kadın-erkek olarak her iki cins de yaradılıştan gelen özelliklere sahiptirler. Bu özelliklere göre, toplum hayatındaki rolleri de değişmektedir. Yaradılış ve rol farklılıkları birinin diğerine üstünlüğünü gerektirmez. Aksine birbirlerini tamamlamaktadırlar. O halde, kadın erkek arasında, insan olarak eşitliğin dışında, eşitlik değil, tamamlayıcılık esas olmalıdır. Bu sayede sosyal hayatın âhengi, düzeni ve tadı sağlandığı için, iki cins arasındaki farklılıklar toplumların zaafı değil, bilakis toplumun gelişmesinde ve ilerlemesinde temel unsurlar ve dinamikler olarak görülmelidir. Zira kadının sahip olduğu kabiliyetler meziyetler erkekte yoktur. Erkekte bulunan istidat ve hususiyetler de kadında mevcut değildir. Bazı konularda erkekler, bazı işlerde ise kadınlar üstündür. O halde iki cins arasında bir mukayese yapmaya ve tam bir eşitlik temin etmeye belki de gerek yoktur. Tamamlayıcı unsurlar olduğuna göre, bütünüün orijinalliğini muhafaza etmek için, kadın ve erkeğin bir bütünü meydana getiren iki ayrı ve farklı parçalar olduğunu kabul etmek yerinde bir davranış ve tutum olsa gerektir.

Sayet, kadın-erkek eşitliğinden iki cinsin "üniformizasyonu" (benzeşmesi) yani kadının erkekleşmesi, erkeğin kadınlaşması anlaşılıyorsa, bu hem kadın hem erkek hem de toplum için korkunç neticeler doğuracak bir görüştür. Böylece bir benzeşme, toplumun dengesini ve orijinalliğini altüst etmeye kâfidir. Zira, iki cinsin benzeşmesi, erkek kadın arasındaki aşk diyalogunu ve sevgi bağını ortadan kaldırarak, her iki cinsi de hayvan seviyesine indireceği şüphesizdir. Batı'da yapılan anketlere göre, ne kadın ne de erkek bu tür bir benzeşmeye taraftardır. Bizim için şaşırtıcı bir durum olmakla beraber, Batı insanı bu tip benzeşmeden korkmaktadır.

Tarihçi gözüyle meseleye baktığımızda, ilk planda kadın-erkek eşitliğinden, aynı görev ve rollerin her iki cinse de verilmesi anlaşılmaktadır. Yani iş hayatında, politika hayatında, sanat hayatında, ilimde ve ailede aynı hak ve vazifelerin verilmesi şeklinde tezahür ettiği görülmektedir. Bu anlamda bir eşitlik, teknik gelişmeler, sanayileşme, şehirleşme ve hayat şartlarındaki değişimler sonucu yavaş yavaş gerçekleşmiştir. Kaçınılmaz olan bu tarihten evrim kadının adı geçen alanlarda erkekle eşit görev ve roller almasını sağlamıştır. Bu eşitlik ise, bütün sosyal münasebetlerin, değerler sisteminin ve toplumun dengesinin değişmesine yol açmıştır. Bu inkârı mümkün olmayan bir gerçektir. Ancak, rollerin beuzerliği veya eşitliği kadın-erkek eşitliğini temin etmenin tek yolu mudur ve bunu temin etmeye de kafî midir? Kadının elde ettiği bu imkânlar kadına ne kazandırdı, onu arzusuna yaklaştırdı mı, aksine bu isteğinden uzaklaştırdı mı? Kadının bu fütühatına rağmen, bütün toplumlarda kadın imajının (tasavvurunun) arkasında daima "eş" ve "ana" imajı bulunmaktadır. Bu imajı temsil eden kadının en büyük arzusu ve

temel ihtiyacı eşitlikten ziyade, eşler arasında ve ailede "âhenk"i sağlamaktadır. O halde, eşitlikten maksat, bu ahengi ve dengeyi daha iyiye doğru götürecektir; kadını, kadınlığa sevkedecek ve onu arzularına kavuşturacak eşitlik olmaz. Yoksa, kadını giyim-kuşamda, davranışta, sigara ve içki içmekte, fiziki güç isteyen işlerde, erkeğe benzeştirecek bir eşitlik değildir. Böyle bir eşitlik, çeşitlilik içinde bütünlük ilkesini, kadını erkeğin birbirini tamamlayıcılık vasıflarını ortadan kaldırmaya yöneliktir. Kısaca, erkek ve kadının birbirlerine insan olarak eşit olduklarını hissettirecek, ayrıca kadına kadınlığını, erkeğe erkekliğini ve her ikisine de hemcinslerine benzediklerini hatırlatacak ve zorlamadan uzak bir eşitlik, elbette gelecekteki toplumu ve kadın-erkek diyalogunu daha âhenkli ve dengeli hale getirecektir.

### Kadın ve hürriyet

Kabul edilmelidir ki, bütün insanlar için söz konusu olan temel hak ve hürriyetler mevcutken ve bunların geliştirilmesi yolunda mücadele verilirken, kadın hürriyetinden ayrıca bahsedilemez. Diğer taraftan, insan olarak kadın-erkek eşitliğinden bahsedildiğine göre, bu eşitliğin özünde hürriyet eşitliği ve bu hürriyetin kullanımı eşitliği de vardır. Ancak, nasıl ki, bütün insanlar için hürriyetin sınırları ve mes'uliyetleri varsa kadın hürriyetinin de bir sınırı ve mes'uliyeti olması gerekir. Kadınlar için hürriyetin sınırını ve mes'uliyetini, onun içinde yaşadığı toplumun kültür ve manevi değerleri tesbit eder. Başka bir toplumun kültür değerleri, diğer bir toplumdaki kadının hürriyetini ve kurtuluşunu hazırlamamalıdır. Zira, her kültürün kendine has bir kadını kurtuluş ve hürriyetine kavuşturmuş tarzı ve anlayışı vardır.

Diğer taraftan, kadın hürriyeti denince ne anlaşılmalıdır? Gerçek hayatta soyut bir kadınla değil, kız, eş, anne olan kadın tipleriyle karşı karşıyayız. O halde, kadın sosyal vazifeleri çerçevesinde hürriyetine sahip olmalıdır. Kadın hürriyetlerinde eşlik ve ahlak merkez olmalıdır. Eş ve ana olarak bütün hürriyetlerine kavuşturulmuş bir kadın esas alınmalıdır. Evde, ailede hürriyetine sahip olmamış kızın, eşin ve annenin iş yerinde, sokakta, plajda vesair yerlerde sahip olduğu hürriyetin fazla bir değeri olmasa gerekir. Çünkü ailedeki hürriyet havası terbiyeden, ahlaktan kültülden, aşktan, sevgiden kaynaklanır ve sınırlarını da bu unsurlar çizer. Sokaktaki ve iş yerindeki hürriyetleri kanunlar tesbit eder ve sınırlar. Haya, iffet, mânâ, şahsiyet, fazilet, vekâr ve edeple tchiz edilmiş kültürlü bir kadına verilecek her türlü hürriyet, kadını en yüksek ve en ulvi mevki'e ulaştıracağı gibi, toplumun istikrarlı bir şekilde gelişmesinde de rol almasını sağlayacaktır.

Şüphesiz, kadını kafes aralıklarına haremle ve dört duvar arasına kapatmak, hiç bir kimsenin karşısına ve toplumun içine çıkarmamak ve tepeden tırnağa kara çarşafın içine sokmak ne İslâmiyet'in, ne insan haysiyetinin, ne de insan haklarının emrettiği bir husustur. Buna karşılık, kadın, cemiyetin ortasında çıplak görünmesi lâzım gelen bir yaratık veya kürkleri içinde gezen süs ve lüks vitrini de değildir. Kadın da erkek gibi makul bir insandır. Dolayısıyla, eğitim yoluyla kadına aklı ve fikri kabiliyetlerini kullanarak, öğretmen, doktor, yazar, sanatkâr ve âlim olma hürriyetleri tanınmalı ve toplumun kalkınmasına katkısı sağlanmalı, fakat asla seks hürriyeti adı altında, onun cinsiyet azmanı olmasına fırsat verilmemelidir. Hürriyet, kadını kendi kültürü içinde yaratıcı ve fonksiyonel hale getirmelidir. Bunun için ise, her millet kendi temel şahsiyetini tedkik etmeli ve kendi bünyesine uygun kadın şahsiyetini geliştirmelidir. Kadın hürriyeti, bu şahsiyetin muhtariyeti ve istiklâli üzerine olurtulduğu zaman, kadın baskıdan, sömü-

rüden, taklitçilikten ve başka milletlerin mukallidi, kopyası olmaktan kurtulabilir.

### Kadın : Evlilik ve aile

"Erkekle kadın ancak birlikte tam bir insan olurlar, bir cins ötekisini tamamlar" diyen Kant'ın bu sözü gerçek hayatta, evlilikte ve ailede kendini göstermektedir<sup>2</sup>. Yine, tabiatın genel kaidelerinden olan, çoklukta birlik, çeşitlilikte bütünlük ve zıtlarda çekicilik kaidelerinin toplum hayatında evlilik ve aile müessesesinde gerçekleştiğini görmek mümkündür. Ancak, bunlar kadın ve erkeğin evlenmelerinin temelindeki esas sebebi açıklamaya kâfi değildir. O halde evliliğin sebebi nedir? Bilindiği üzere pek çok felsefî görüş, din ve sosyal bilim dalları bu soruya cevap aramışlar ve çeşitli cevaplar vermişlerdir. Bu görüşleri kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür.

a) Eski görüşler: Neslin muhafazası ve nev'in bekası, tabii ihtiyacın giderilmesi yani vücutta hapsedilmesi bütün beden için zararlı olan maddelerin dışarı atılması, zevk elde edilmesi ve nimetten istifade gibi hususlardır.

b) Yeni görüşler: Aşk arzusu, aile teşkili, ekonomik zaruret, bir başkasıyla kaynaşma, ruhi ve cinsî istekleri doyurma gibi istekler ve hususlardır.

Bilindiği üzere, insan hayvanın üstünde bir yaratık olduğuna göre, cinsî münasebetin ve evliliğin başlıca görevi çoğalma işi olmasa gerekir. Nitekim, canlıların çoğalması için çiftleşme ve döllenmenin dışında daha etkili metodların olduğunu ilim ve evrim bize göstermektedir. Bakterilerin durmadan ikiye bölündüğü, mantarların sürekli çoğaldığı malumdur. Demek ki, insanlarda hedef çoğalma ve neslin devamı olsaydı, diğer canlılar gibi seksiz evrime uğrayarak üreyebilirlerdi. İnsan da cinsiz ve nötr olarak kalabilir ve çeşitli tarzda yeni fertler yetiştirebilirdi. Bu düşünceden hareketle, kadınla erkeğin evliliği ve cinsî münasebetinin nihâî hedefi nesli devam ve muhafaza ettirmek olduğunu söylemek güçtür.

Aynı şekilde, evliliğin veya cinsî münasebetin ilk görevi zevk vermek de değildir. Bilindiği üzere, canlı varlıkların çoğu birleşmeyi fazla bir zevk almadan mekanik olarak gerçekleştirirler. O halde, zevk teşvik ve ağır bir görevi hafifletme unsuru olarak mütalaa edilebilir. Zira, kadınla erkeğin münasebetinde biyolojik bir avantaj yoktur. Öyleyse, cinsî münasebet niçin ortaya çıktı? Ve niçin sadece iki cins (erkek-dişi) var? Evvelâ belirtmek gerekir ki, canlılar arasındaki cinsî münasebet çeşitliliği yaratır, çeşitlilik ise bir neslin (insan) ani ortam değişikliklerine ve tabiat şartlarına uyumunu sağlar. Bu noktada, cinsî münasebet kadın-erkek neslinin devamına ve korunmasına yardımcı olur. Ancak, bu durum hedef olarak kabul edilmemelidir. Çünkü, başka canlılarda da durum aynıdır. İki cinsin yani kadın-erkek cinsinin var oluş sebebi ise, toplumda etkili bir iş bölümünü meydana getirmektedir. İnsanın dişi ve erkek olması aralarında biyolojik bir iş bölümüne işaretler. Kadın (dişi) yumurtaların imâlinde mütehassıs olmuş bir fert, erkek sperma üretici olmuş bir varlıktır. Elbette, beşerî varlığın bu biyolojik prensibe itaat etmesi normaldir. Günümüzdeki toplumlarda mevcut olan cinsler arasındaki iş bölümünü ve kadın-erkek münasebetlerini bu ayırım etkilemiştir. Teferruatları farklılıklar kültür üzerine oturtulmuştur<sup>3</sup>.

Bütün canlılarda cinsî içgüdü, nesli devam ettirme içgüdüğü ve zevk alma durumu

<sup>2</sup> August Babel, *Kadın ve Sosyalizm*, (Çeviren: Sabiha Sertel), Ankara 1975, S. 69.

<sup>3</sup> Edward O. Wilson, *L'Humaine Nature*, Paris 1979, S. 184-209.

olduğuna göre, insanları diğer canlı yaratıklardan ayıran bazı vasıflar olsun ki, evlilik ve aile müesseselerinin var oluş sebebi izah edilebilsin. İŖte insanı hayvanlardan cinsî münasebet konusunda ayıran başlıca vasıflar, kadın-erkek arasındaki aşk ve sevgi bağı, diğeri ise, cinsî münasebetin ve yeteneğin devamlılığıdır. İnsanlardaki, aşk, seks devamlılığı, "kızanlık" devresinin olmaması, sosyal iliŖkileri kolaylaŖtırdıđı gibi, kadınla erkeğin devamlı bir arada kalmalarını sağlayarak evlilik müessesesinin doğmasına ve aile müessesesinin teŖkiline sebep olmuŖtur. Kısaca, erkek-kadın arasında aşkın olması, cinsî münasebetin hususiyeti ve biyolojik iŖ bölümünün mevcudiyetine dayalı hayat tarzı her yerde eŖleri ve aileyi yaratmıŖtır. Denilebilir ki, insanlarda bir arada olan aşk ve seksin gayesi biyolojik bir fonksiyonu yerine getirmekten ziyade, sosyal bir fonksiyonu geçekleŖtirmektir. O sosyal fonksiyon da ailenin teŖkilini ve beŖeri iliŖkileri kolaylaŖtırmaktadır. Bu hedefe varıldıktan sonra ancak üreme medodu olarak kabul edilebilir<sup>4</sup>.

Aile çocukların, büyüklerin, kadınların erkeklerin birliğidir. Bu haliyle aile, beŖeri-sosyal düzenin çekirdeği ve evrensel temeldir. Binlerce yıl aile varlığını sürdürdü, aile bağları devam etti ve çocuklara aile adları verildi. Zin usulü hiç bir zaman kabul edilmedi.

Buraya kadar ki açıklamalarımıza dayanarak aile müessesesinin bir üstyapı ürünü olmadığını, aksine sosyal hayatın birinci derecede önemi haiz bir altyapı müessesesi olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıdaki izahlarımıza ilâve olarak Ŗunu da belirtmek yerinde olur ki, yeryüzünde hiç bir canlı varlık yavrusu yoktur ki insanoğlunun (kadın-erkek) dünyaya getirdiği çocuk kadar ihtimam ve uzun bir bakıma muhtaç olsun. Kadın ve erkeğin birleŖmesinden doğan çocuğun, bu kadar ihtimama ve uzun bakıma ihtiyaının sebebi ve hikmeti nedir? Chocuğun bu özelliği ve imtiyazı nasıl izah edilebilir? Bu durum tabii bir hadise olarak kabul edilse bile -ki Ŗphesiz öyledir-sosyal bir fonksiyonu ve gayesi olduğu kabul edildiğinde, çocuğun bu hususiyeti sosyal fonksiyonu ve gayesi yönünden açıklanmaya muhtaçtır. Bu açıdan bakıldığında çocuk en az bir anne sütüne dokuz, on yıl yiyeceğinden giyeceğine kadar mutlaka anne yardımına, onbeŖ onaltı yaŖına varıncaya kadar, eğitimi baŖta olmak Ŗartıyla, bazı ihtiyaçları için anne ve babanın mŖterek ilgisine muhtaçtır. Böyle bir görevi tek baŖına annenin yerine getirmesi mümkün olmasa gerektir. O halde, anne ve babanın mŖterek eseri olan çocuğun bu derece uzun bir zaman bakıma ihtiyaç hissetmesini, kadın ve erkeğin sosyal olarak kaynaŖtırmayı, aşk bağını kuvvetlendirmeyi, çocuğun onlara karŖı, onların üçüncü bir Ŗahıs olan çocuğa karŖı muhabbet ve sevgisini arttırmayı hedef aldığı Ŗekilde izah edilebilir. Bu ise, ailenin teŖekklne yol açmaktadır. Diğer canlılar âleminde, anne, baba-ocuk ve akraba bağına, sevgisine ve aile mevhumuına zaruret olmadığından, yavru lar kısa bir müddet zarfında yetiŖerek ve eriŖkin hale gelerek anneyi ve yuvayı terketmektedirler. Srler halinde aynı cinslerin bir arada durmaları ise içgüdü sonucudur. İnsanlardaki bu farklılık, sosyal bünyenin hcreci ve çekirdeği durumunda olan ailenin teŖekkl zaruretinden ileri gelmektedir. Bu açıdan da toplum düzeninin altyapısının aile olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden, ailenin teŖekklnde ekonomik, siyasi kültürel faktörleri aramaktan ziyade, bu faktörlerin aile düzenine etkileri üzerinde durmakta yarar vardır<sup>5</sup>.

<sup>4</sup> Edward O. Wilson, aynı eser, S. 184-209.

<sup>5</sup> Toplumdaki beŖeri davranıŖların biyolojik ve sosyobiyolojik temelleri ile ilgili konular için bakınız: Yves Christen, *L'Heure de la Sociobiologie*, Paris 1979; Edward O. Wilson, aynı eser.

Aile cemiyetin temeli ise, kadın da ailenin ana direğidir. Cemiyetin saadeti aile saadetine, aileninki ise kadına bağlıdır. Gündüzleri işte, tarlada, fabrikada velhasıl her yerde ailenin geçimi ve saadeti için çalışan insanlar, akşamları aile etrafında ve içinde cemiyetler oluştururlar. O halde, fert günün yarısını toplumun içinde, yarısını da ailenin içinde geçirmektedir. Bu bakımdan ailenin, ferdin, toplumun ve sosyal nizamın ayrılmaz ve vazgeçilmez bir parçası olarak kabul edilmesi zarureti kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Maddî ihtiyaçları dışarıda bulabilen insan, manevî ihtiyaçları dışarıda değil yuvasında evinde, ailesinde bulabilir. Erkek ve kadınları bir araya getiren yer, acıların, zahmetlerin, sevinçlerin paylaşıldığı yer ailedir. Sadakat ve muhabbet ailededir<sup>6</sup>.

Kapitalist üretim ilişkilerinin aileyi tahrip etmesine, bozmasına, çözmesine ve aile münasebetlerini ticarî ve ekonomik münasebetlere çevirip bu yuvayı pansiyon haline getirmesine rağmen aile müessesesi yıkılmamış ve varlığını devam ettirmiştir<sup>7</sup>. Aynı şekilde, bazı ekollerin aileyi inkâr etmesine, kadını sadece üretim ve seks vasıtası görmesine rağmen, aile yine geçerliliğini sürdürerek ayakta kalabilmiştir. O halde, her ikisinin de aile müessesesine bakış açıları insanî ahlakî, mantıkî olmadığı gibi ailenin varoluşu sabebine ve tabii evrimine terstir. Aile ve kadın sunî ve zorlama bir evrime tâbi tutulur.

### Hangi Kadın ve nasıl kadın?

Kadınlar üzerine yapılan araştırmalar, özellikle Türkiye'de soyut bir kadın kavramından hareketle daha çok kadının hukukî statüsü, politik hakları, kadının işi, psikolojisi üzerinde durmuş, ayrıca İslâmiyet'in kadına bakış açısını tenkit etmeye yönelmiştir. Bu konularda dahi araştırmalar teorik olmaktan öteye gidememiştir. Vesikalara, tarihe ve anketlere dayalı sosyolojik araştırmalara henüz -bazı istisnalar dışında rastlamak pek mümkün olmamaktadır. Bu bakımdan hangi kadından ve nasıl bir kadından bahsedildiği pek anlaşılmamaktadır. Zira sosyal hayatta kadınları teoride olduğu gibi sadece "kadın" kavramı ile değil, bu kavramının yanında bir de bazı sıfatlar ilâve ederek ele alma zarureti vardır. Bu sıfatları şehirli, köylü, zengin, fakir, cahil, okumuş, çalışan, çalışmayan gibi kelimelerle belirlemek kabildir. Meseleye, şehirli kadın, köylü kadın, fakir-zengin kadın ve cahil-okumuş kadın ayrımı yapılarak bakıldığında daha gerçekçi bir yaklaşım olur kanatindeyiz. Bu durumda, hangi kadının söz konusu edildiği, yani hangi kadının hakları ve hukuku ele alınmakta olduğu daha belirgin hale gelecektir. Böylece, kadın-erkek eşitliğinden ve erkeklere karşı kadın haklarından önce, kadınlar arası eşitlik, bazı kadınların hakları ön plana çıkmakta ve önem kazanmaktadır. Kadın yazarlar ve "feminist" hareketleri destekleyen erkekler bu durumu görmezlikten gelerek meseleyi kadın-erkek mücadelesi açısından ele almaktadırlar. Bu tür bir yaklaşım ise, toplumda belirli ve çok dar bir kadın zümresini ilgilendirmesi bakımından mahzurlu görülebilir. Halbuki, günümüz toplumunda okumuş, meslek sahibi kadının, zengin ve çalışmayan okumuş kadının erkeklerle benzeşmesi yani kılık kıyafette, davranışlarda benzeşmesi meselelerinden ziyade, köylü, cahil, işçi kadının meseleleri daha önemlidir. Toplumdaki kadınların çoğunluğunu bunlar temsil ettiğine göre toplumun mukadderatını bunlar elinde tutmaktadır. O halde, hürriyetler ve haklar açısından cahil ve çalışan kadınların durumuna eğilmek zarureti vardır.

<sup>6</sup> Şemseddin Sami, *Kadınlar, İstanbul, 1311, S. 10 - 20.*

<sup>7</sup> Marx-Engel-Lenin, *Kadın ve Aile, (Çeviren: Öner Unalan), Ankara, 1979, S. 30-70.*

Diğer taraftan toplumu ilgilendiren önemli bir mesele ise, "Nasıl bir kadın"? sorusudur. Araştırmalar bu konuda da yetersiz kalmaktadır. Zira Türk toplumunda kadın hakları veya kadın meselesi zihinleri meşgul etmeye başladığı tarihten yani Tanzimat'tan bu yana ne erkeklerin, ne de kadınların zihinlerindeki geleneksel kadın modeli, halihazırda yaşayan kadın modeli ve gelecekteki kadın modeli ilmi bir şekilde ortaya konulmuş, dolayısıyla bilinmiştir. Ayrıca, zihinlerdeki kadın modellerinin, sosyal tabakalara, kültürel seviyelere göre değişkenlik arzemesi kaçınılmazdır. Ancak, devletin veya toplumun bütün bu kadın modellerini bilmesi ve ona göre bir politika takip etmesi zarureti vardır. Zira, bunlar bilinmeden, toplumda kadın meselesini halletmenin imkânı yoktur; olsa bile zorlama olacağı açıktır. Şüphesiz "Nasıl bir kadın" derken kadınlığın merkezi ne olmalıdır, yani kadının hangi fonksiyonu ağır basmalıdır, sorusunu kastediyoruz. Buna göre kadın veya kadınlık için "annelik", "eşlik", çocuk terbiyesi, işçilik, meslek, evlâş, politika gibi hususlardan hangisi merkez olmalıdır veya bunlar arasında sıralama nasıl yapılmalıdır, sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun cevabını her toplum kendi kültür değerleri çerçevesi içinde aramalı ve bulmalıdır. Çünkü her kültürün kendine has özelliklerinden kaynaklanan bir kadın modeli ve bu modele uygun kadın rolleri mevcuttur. Böyle olunca, o kültürün yine kendine has bir "kadın kurtarış" tarzı da olması gerekir.

Bu açıdan bakıldığında, başka bir toplumun kadın modeli, kadına verdiği roller ve kadını kurtarış tarzı, bir başka topluma örnek teşkil etmemelidir. Dıştan alınan örnekle, kadının durumunda ancak zahiri bir değişiklik yaratılabilir; fakat, bu durumun, toplumun kadın imajına ve modeline uygun olma ihtimali çok uzaktır. Bu yüzden, toplumun zihindeki kadın imajına uygun bir gelişme ve evrim daha sıhhatli ve dengeli olabilir. Bu arada, kadın imajı ve modelindeki evrimi de unutmamak lâzımdır. Zira, zamanla sosyal, siyasî ve ekonomik şartlara bağlı olarak kadın modeli değişmektedir. Bu değişiklik, bünyevî olduğundan toplumu rahatsız etmemekte ve yeni görüşlere uygun düşmektedir.

Netice olarak denilebilir ki, mükemmel bir toplum için maddî refah, mânevî saadet ve huzur esas olduğuna göre, maddî refahın merkezine erkeği, mânevî huzur ve saadetin merkezine kadını koymak mümkündür. Böyle bir işbölümünde dahi erkek ve kadın birbirini tamamlayıcı bir bütünün iki ayrı parçası durumunda olup, aralarında karşılıklı ihtiyaç ilişkileri devam edebektir. Beşeriyetin temeline var olan madde ve mânâ kavramını kesin bir çizgi ile ayırmak mümkün olmadığına göre, kadın ve erkek arasında da kesin bir işbölümü yapmak imkânsızdır ve lüzum da yoktur. Ancak genel olarak kadın ve erkeğin yerine getirmeleri gereken temel sosyal fonksiyonların ağırlık merkezleri arasında bir işbölümü yapılabilir. Böyle bir işbölümünde şüphesiz hâkim olma, tâbî olma, sömürme ve sömürülme gibi hususlar söz konusu değildir. Bu açıklamalardan hareketle "Hangi kadın"? sorusunun cevabı maddî refahın temininde erkeğe yardımcı olan, üretime katılan şuurlu, kültürlü kadın olmalıdır. "Nasıl bir kadın? sorusundan maksat ise, ailede, toplumda anne ve eş olarak saadet ve huzur kaynağı olabilecek temel niteliklere (kültür, fazilet, iffet, zerafet, şefkat vb) sahip bir kadındır. Kadının bu görevi yerine getirebilmesi için ise, erkek mutlaka kendisine yardımcı olmalıdır. Hemen ilâve etmek lâzımdır ki kadının bu asıl görevi onun öğretmen, doktor, politikacı, idareci hattâ işçi olmasına mâni olmaz. Yeter ki, kadın, esas görevini idrak etmiş olsun ve toplum, kadına bu görevini unutturacak kadar fazla yük yüklemesin. Bu bakımdan kadınlar değerlendirilirken ilk önce anne, eş ve saadet kaynağı olup olmadığına; daha



sonra da tarlada mı, fabrikada mı çalışıyor, veya doktor mu, memur mu diye bakılmalıdır.

İşte "Hangi kadın"?, "Nasıl kadın"?. sorularının cevabı olarak karşımıza çıkan kadın tipi esasında ailenin ve toplumun direğidir. Bu tipin dışında kalan kadınlar, yani çocuğuna süt vermeyi reddeden ve onu dadiya terkeden, zamanın çoğunu süse ve para harcamaya ayıran, iffet ve sadakatten uzak kadınlar, ideal kadın tipi olmadığı gibi cemiyeti de içten kemiren asalak yaratık durumundadırlar. Bu tip kadın, her ne kadar bazı toplumlarda şık giyimi, cesaretli konuşması, zenginliği ve okumuş olması gibi zahiri nitelikler ile örnek kadın olmuş ise de, hiç bir zaman ne gerçek bir ana ve eş, ne de hakikî bir münevver kadın sayılabilir.

### Kadının hukukî durumu

Osmanlı toplumunda Müslüman kadının hukukî statüsü şeriat hükümlerine göre belirlenmiştir. Ancak kodifiye edilmiş Müslüman kadın hukuku veya aile hukuku mevcut değildir. Bununla birlikte, ilm-ü fıkıh kadınlarla ve aile ile ilgili kaideleri vesâyetler (vasiyetler), münakehat (evlilik) ve müfarakat (boşanma) adı altında toplamıştır. Bu şekilde meydana gelmiş olan hukuk dört ana kaynağa dayandırılmıştır: Kur'an, sünnet, içma-i ümmet ve kıyas-ı fukahâ. Bu dört kaynağın hemfikir olduğu bir hüküm veya kaide her ne suretle olursa olsun değiştirilemez. Dolayısıyla, kadınların hukukî durumlarıyla ve aile ile ilgili açık ve kesin hükümler de değişmezlik karakterine sahiptir. Bu bakımdan, İslâm'ın zamana uyuma özelliğine ve kabiliyetine rağmen, günümüzdeki kapitalist ve komünist toplumların fiilen ve hukuken kadına tanıdığı bazı hakları İslâm hukukunda bulmak mümkün değildir. Fakat bu hususu İslâm hukukunun eksikliği olarak görmemek lazımdır, zira İslâm hukuku da kendi mantığı içinde tutarlılığını muhafaza etmektedir. İslâm, kadının hukukî statüsünü kendinin öngördüğü sosyal ve ekonomik düzen veya sistem anlayışı içinde belirlemiştir. O halde, sistemlerden kaynaklanan kadın anlayışları ve kadının hukukî durumu arasındaki farklılıkları tabii karşılamak gerekmektedir.

### Medeni haklar açısından

Günümüzün Batı kökenli hukuk anlayışına göre, İslâm hukuku kadının bazı medeni haklarını kısıtlamış gibi görünürse de, zannedildiği gibi de kadını hiçbir şekilde mal veya köle yerine koymamıştır<sup>8</sup>. Aksine, medeni hakları kullanma ve bu haklardan yararlanma açısından kadını erkeğe eşit tutmuştur. İslâm hukuku, saygı ve himayeye lâyık gördüğü kadına manevî, dinî, hukukî, siyasî, istisadi alanlarda pek çok haklar getirmiştir. Nitekim çeşitli İslâm kaynaklarında kadınla ilgili hususlar, kadına verilen değeri ve önemi göstermektedir. Meselâ, "Kızı da, erkeği de Allah, iradesiyle yaratmıştır", "Kız yetiştirmenin Allah indinde ecri büyüktür", "Kızımı horlamayanı Allah cennete koyar", "İki zayıfın hakkına dikkat edin: Yetim ve kadın", "En hayırlınız, kadınlarını ve kızlarına karşı hayırlı olanınızdır", "İlk çocuğun kız olması annenin uğurlu ve hayırlı olmasındandır" ve nihayet "Cennet annelerin ayakları altındadır" gibi ifadeler,

<sup>8</sup> Hüseyin Avni Göktürk, "La Famille", *La Vie Juridique des Peuples (Turquie)*, Nu: 7, Paris 1939, S. 154.

İslâm hukukunun kadına verdiği değer bakımından dikkat çekicidir<sup>9</sup>. Bununla beraber, kadınıla erkek arasında eşitlik açısından bazı istisnaî durumlar mevcuttur. Ancak bu istisnaî hallerde İslâm hukuku ve kaynakları geniş açıklamalarda bulunarak, bunların geçerliliğini kabul edilebilir hale getirmeye çalışmıştır. Dinî yönden kadına cuma ve cenaze namazları farz kılınmadığı gibi, kadın imam da olamaz. Siyasî haklardan olan halifelik veya devlet reisliği hakkı kadına verilmemiştir. Hukuken iki kadının şahitliği bir erkeğe eşit tutulmuştur. Miras konusunda da erkekle kadın arasında bir eşitsizlik sözkonusudur.

Medenî haklar yönünden kadınların durumuyla ilgili bu istisnaî hükümlerin tartışmasına girecek değiliz. Buna, konumuz ve ihtisasımız müsait değildir. Ancak şu kadını söyleyebiliriz ki bu istisnaî durumların cihanşümul bir dinin hükümleri olduğu unutulmadan, İslâmiyet açısından değerlendirilmesi gerektiği inancındayız. Bu gibi bazı durumların inancındayız. Bu gibi bazı durumların dışında İslâm hukuku kadına, hâkim olma hakkından seçme hakkına kadar çeşitli hakları tanımıştır. Zaten Hz. Muhammad'ın "İlim kadını ve erkeklere farzdır", sözü ilmi ve fikrî faaliyetlerde eşitliğin ve bu faaliyetlerle ilgili mesleklerde de eşitliğin bulunduğu göstermektedir. Ayrıca, "Kula kulluğun yasak edildiği, sadece Allah'a kulluğun ve dine riayetin" olduğu bir toplumdaki ve hukuk sisteminde kadının medenî haklar açısından pek zor olması gerektir<sup>10</sup>.

### Aile içinde

İslâm'da, aile hukuku dinî problemlerden ayrı tutulmuştur. Bu yüzden aile ile ilgili hususlar dünyevî karaktere sahiptir<sup>11</sup>. Buna göre, kadının durumu iki şekilde ele alınmıştır<sup>12</sup>. Birincisi, şahsî ve moral yönden kadının durumu. İkincisi, mal ve mülk yönünden kadının durumu. Birinci halde, kadın şahsî bakımdan kocasına tâbidir. Ancak İslâm, aile içinde kocayı kadına üstün tutmakla, kadını erkeğin kulu ve kölesi yapmak istememiştir. Kocanın bu üstünlüğü, aile reisliğinin kendisine verilmesinden ve ağır mes'uliyet altına sokulmasından ileri gelmektedir. Buna rağmen, karı-kocanın karşılıklı hak ve vazifeleri vardır. Bu hak ve vazifeler mesuliyete göre düzenlenmiştir. Nitekim, Hz. Muhammed "Ey erkekler, sizler karılarınız üzerinde, karılarınızın da sizler üzerinde haklara sahiptir" meâlindeki bir sözüyle bu durumu ifade etmiştir<sup>13</sup>. Esasında, ailede üstünlük veya hâkimiyet sözkonusu edilmeden, karı-koca arasında kabiliyetlere göre işbölümü ve ahenk temini öngörülmüştür. İslâm ailesinde, kadının erkeğe itaati şartını yanlış yorumlamak lâzımdır. Ahenkli bir karı-koca ilişkisinde, kadın kocaya itaat eder yerine, kadın kocanın isteklerine "cevap" verir demek daha uygun olur kanaatindeyiz. İslâm aile hukukuna göre, erkek de kadının ihtiyaçlarına cevap vermek zorundadır. Burada, karı ve kocanın karşılıklı hak ve vazifelerini saymayı lüzumsuz görüyoruz. Fakat, bu hak ve vazife çok hassas bir denge üzerinde kurulduğundan, bu dengeyi erkeğin her zaman kendi lehine bozması ihtimalinin fazla olduğunu söyleyebiliriz.

<sup>9</sup> İbrahim Canan, *Hız Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, Ankara 1980, S. 367-368.

<sup>10</sup> Bu konuda bakınız: Hamidullah, *Initiation a l'İslâm*, Paris 1974.

<sup>11</sup> Hüseyin Avni Göktürk, aynı makale, S. 158.

<sup>12</sup> Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974, S. 175.

<sup>13</sup> Bekir Topaloğlu, *İslâm'da Kadın*, İstanbul 1965, S. 68.

İkinci halde, yani mal ve mülk konusunda kadın tamamen serbest bırakılmıştır. Kendi serveti üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahiptir. Mal ve mülkü ile ilgili hukuki ticarî muameleleri yürütebilir. Bunun için kocasının rızasına ihtiyaç yoktur. Evlenme, kocaya, karının malları üzerinde hiçbir hak bahşetmez. Kadın mallarını bizzat idare edebileceği gibi, bunu kocasından başka bir şahsa da bırakabilir. Kısaca, İslâm aile hukuku eşler arasında tam bir mal ayrılığı rejimi kabul ederek, kadını iktisadî yönden korumak istemiştir. Bu, kocanın vesâyet ve boşanma haklarını kötüye kullanma ihtimaline karşı alınan önemli bir tedbir olarak kabul edilmiştir<sup>14</sup>. Ayrıca, kadın mehir ve nafaka yoluyla da tahkim edilmiştir.

Bu genel açıklamalardan sonra, İslâm hukukunda en çok tenkit edilen birkaç konuya temas etmeyi uygun buluyoruz. Bu konular ise, çok evlilik (teaddüdü zevcat veya poligami), boşanma (talâk), miras ve kadının örtünmesi (tesettür) gibi başlıklar altında toplanabilir.

### Çok evlilik usulü

Tanınmış İslâm âlimi Muhammed Hamidullah'ın belirttiği üzere, İslâm hukukunda "çok evlilik kaide değil, istisnadır. İslâmiyet'te çok evlilik yoktur, ancak bazı hallerde öngörülmüştür"<sup>15</sup>. Demek ki, İslâm hukuku erkekler için çok evliliği emretmediği gibi, tamamen de yasak etmiyor<sup>16</sup>. İslâm belirli şartların tahakkuku halinde ve çok sıkı müeyyideler çerçevesi dahilinde çok evliliğe imkân vermiş bulunmaktadır<sup>17</sup>. Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, İslâmiyet'te evliliğin esası birdir. Hatta "Bir zevce ile kanaat etmek daha hayırlıdır" diyen âyet vardır<sup>18</sup>. İslâm neseb-i gayr-i sahih (soyu sopu belli olmayan) çocuk istemediğinden ve zinâyı kesinlikle yasakladığından dolayı ve bu hadiselerin önünü almak için, kadının kısır, yaratılıştan cinsî iktidarsız ve uzun süreli hasta olması gibi istisnaî hallerde çok evliliğe müsaade ediyor. Bu halde dahi birinci kadının ve üstüne gelecek "kuma" adayının rızası şarttır. Erkeğin sırf zevkini tatmin etmek için, birden fazla kadınla evlenmesine cevaz verilmemiştir. Buna karşılık, İslâmiyet, bir kadının birden fazla erkekle evlenmesini kesin olarak yasaklamıştır.

### Boşanma (Talâk)

Hiç şüphesiz boşanmanın faydaları da zararları da vardır. Sebepsiz bir boşanma veya boşama ne keder zararlı ise, çekilmez evlilikler için de o kadar faydalıdır. Bu yüzden ki, bütün toplumlarda veya hukuk kurallarında boşanma müessesesi mevcuttur. Aynı şekilde, İslâm hukukunda da boşanma müessesesi vardır ve hem erkek, hem de kadın için haktır. Bu hak, her ne kadar erkeğe, tek taraflı olarak verilmiş gibi görünse de, esasta kadın da bu hakkı kullanabilir. Yeter ki, nikâh esnasında bu hakkın kendisine ait olduğunu ifade etsin. Kaldı ki erkeğin kendisine eziyet etmesi, deliliği, iktidarsızlığı ve tedavisi mümkün olmayan hastalığı halinde, her an boşanmak için kadıya müracaat etme hakkı vardır. Her şeye rağmen, İslâmiyet boşanma hadisesini pek iyi

<sup>14</sup> Halil Cin, aynı eser, S. 192 - 193.

<sup>15</sup> Muhammed Hamidullah, aynı eser, S. 169.

<sup>16</sup> Şemseddin Sami, aynı eser, S. 68.

<sup>17</sup> Çetin Özek, Türkiye'de Laiklik, İstanbul 1962, S. 500.

<sup>18</sup> Şemseddin Sami, aynı eser, S. 70.

karşılammaktadır. Hz. Muhammed, boşanma haberlerini duyduğu zaman memnuniyetsizliğini ifade etmiştir. Nitekim, bu konuda şunları demiştir: "Allah nezinde en sevimsiz mubah, talâktır", "Evleniniz, fakat boşanmayınız, çünkü boşanmadan arş titrer", "Yalnız zevk için evlenip boşananlara Allah lânet etsin", "Allah-ü Teâlâ, kadınlarını boşayarak yeni yeni kadın alan erkekleri ve kocalarını boşayarak yeni yeni koca alan kadınları sevmez", "İffetleri şüpheli olanlardan başka kadınları boşamayınız"<sup>19</sup>.

### Miras

Kur'an-ı Kerim'de, En-Nisâ Suresi'nin yedinci âyeti ile kadına miras hakkı tanınmıştır. Ancak, bu miras hakkının oranı, erkeğinkine göre değişik ve azdır. İslâm'da, miras oranları kadın ve erkeğin ihtiyaç ve mes'uliyet derecelerine göre düzenlenmiştir. İslâm hukuku, miras oranlarının erkeğe iki, kadına bir şeklinde düzenlenmesinde eşitlikten ziyade adalet ilkesine dikkat etmiştir. Bu yüzden, İslâm âlimleri bu eşitsizlikte adaletsizlik görmezler.

### Kadının örtünmesi (Tesettür)

İslâmiyet'te, kıyafet, kişinin şahsiyetinin gerek cinsi ve gerekse dinî hüviyetinin vâzgeçilmez bir parçası telâklî edilmiştir. Hz. Muhammed ipekleri, sarı ve kırmızı renkleri erkekler için yasaklamakla, kadın-erkek kıyafetleri arasında kesin ayırım olduğunu göstermek istemiştir. Ayrıca süslenmeyi ve takı takmayı kadınlara tavsiye ederek onları erkeklerden ayırmak istemiştir. Bu konuda kadınlaşan erkeğe, erkekleşen kadına lânet etmiştir<sup>20</sup>. Kadına, şer'i ölçüler dairesinde giyinme, el, ayak ve yüzünü açık tutma, cemiyet içine çıkma, her türlü iş ve faaliyetlerini sürdürme hakkı ve hürriyeti tanımıştır. Kaldı ki, kendi malını idare etme, ticaret yapma, meslek edinme haklarına sahip bir kadının tepeden tırnağa kapanması İslâmî ölçü ve gereklere uygun değildir<sup>21</sup>.

Aynı şekilde, kadının dışarı çıkmaması İslâm'ın emri değildir. İslâm hiçbir zaman kadını hapsedmemiştir. İrz ve namusu muhafaza edecek hudud dahilinde kadın dışarı çıkmakta serbesttir<sup>22</sup>. Kanaatimize göre "Haya imandandır" hadis-i şerifi "Tesettürün kadının ahlâkı ve hayâsiyla ilgisi yoktur" ifadesi ve "Kadın er zaptetmez, ar zapteder" atasözü bu konunun mânâ ve ehemmiyetini çok güzel açıklamaktadır.

Netice itibarıyla, teorik alanda kadının hukukî statüsü İslâm hukuku tarafından belirlenmiştir. Buna göre, kadın-erkek münasebetlerinde, hak ve vazifelerinde âhenk ve denge arama kaygusu ağır basmaktadır. Böyle bir ahengin ve dengenin muhafazası ve devam ettirilmesi, gerçek müminlerden müteşekkil mazbut bir Müslüman toplumun varlığına bağlıdır. Aksi halde, kanunlarda ve hukuk sisteminde kadının statüsü ne olursa olsun, pratik hayatta, bu statüyü koruması mümkün görünmemektedir. Ayrıca, erkeklerin her fırsatta hukuk kaidelerini kendi lehlerinde suistimal etme yolları vardır. Nitekim, böyle de olmuştur.

<sup>19</sup> Bu konuda bakınız: Osman Keskinoğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, Ankara 1919; Bekir Topaloğlu, aynı eser; Celal Nuri, *Kadınlarımız*, İstanbul 1331.

<sup>20</sup> İbrahim Canan, aynı eser, S. 359-363.

<sup>21</sup> Celâl Nuri, *Kadınlarımız*, İstanbul, 1331, S. 197-199.

<sup>22</sup> Şemseddin Sami, aynı eser, S. 73-74.

## Hukuk alanında kadın lehine yapılan değişiklikler

Batı'nın tesiriyle Osmanlı İmparatorluğu'nda hukuk alanında başlatılan "modernleşme" hareketlerinin ilk vesikası şüphesiz 3 Kasım 1839'da ilân edilen Tanzimat-ı Hayriye fermanıdır. Adı geçen fermanla somut olarak kadınlarla ilgili bir hüküm olmakla birlikte, fermanın getirmiş olduğu zihniyet, dünya görüşü, gelecekte kadınlar için daha elverişli bir ortamı hazırlayacak nitelikte idi. Nitekim, daha sonra kadınlar lehine yapılan bazı reformlar bunu teyid eder mahiyettedir. Bu devirde yapılan genel hukuk reformlarından kadınların da istifade ettiği şüphesizdir. Meselâ, 1847'de çıkartılan bir irade-i seniyye ile esirlerin alım-satımı yasaklandı ve İstanbul'daki esir pazarı kapatıldı. Bunu 1854'te beyaz esirlerin, 1857'de siyah esirlerin alım-satımını yasaklayan kararlar takip etti<sup>23</sup>. Ancak, bu kararların uygulama alanına geçirilmesi pek kolay olmamıştır. Yine, Kafkasyalı kızların alım-satımı uzun zaman devam etmiştir.

Miras hukuku alanında 1847 tarihinde çıkarılan irade-i seniyye ile erkek-kız evlât arasındaki eşitsizlik giderildi ve bu husus 1858 (1274) yılında yapılan toprak hukuku ıslahatı ile genişletilerek mirasta cinsiyete bakılmaksızın kız ve erkek çocuklara eşit haklar tanındı<sup>24</sup>. Arazi kanunu ile beraber daha evvelki devirlerde evlenen kızlardan alınan "gelinlik vergisi" de kaldırılmıştır.

Tanzimat devrinde meydana gelen değişiklikler neticesinde, bir Medenî Kanun'a ihtiyaç duyulmuştu. Bu ihtiyacı karşılamak için Medenî Kanun yapılmasına karar verildi. Ancak kanunun nasıl hazırlanacağı hususunda anlaşmazlık çıktı. Başında Âli Paşa'nın bulunduğu grup Fransız Medenî Kanunu'nun (Code Civil) iktibasını isterken, Cevdet Paşa'nın temsil ettiği grup ise, İslâm hukukuna ve hattâ Hanefî mezhebine uygun olmasını savunuyordu. Neticede, ikincilerin fikri galip geldi. Mecelle hazırlandı. Ancak Medenî Kanun'dan beklenenin aksine, Mecelle şahıs hukuku, aile ve miras hukuku gibi hususları tanzim etmemişti. Böylece, yeni eşaslara göre kadınların hukuki statüleri belirlenmeyecek, yine eski kaideler geçerli kaldı<sup>25</sup>.

Tanzimat'tan sonra evlenme sahasında kadınlar lehine sayılabilecek idarî ve hukuki tedbir olarak, 2 Eylül 1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnâmesi görülebilir. O zamana kadar evlenme konusunda tarafsız olan devlet, bu nizamnâme ile evlenme sahasına müdahale etmiştir. Bu nizamnâme iki esasî hükme bağlamaktadır. Bunlar, evlenmede imamın görevinin hukukleştirilmesi ve evlenecek kimselerin mahkemeden izin almalarıdır. Belirtmek gerekir ki, izin alınmadan yapılan evlenmeler de muteberdir. İzin nâmâ alınması idarî bir formaliteden ibarettir. Bununla birlikte, nizamnâme hükümleri erkeklerin, evlenme-boşanma işinde keyfi hareketlerini bir dereceye kadar önleyici olması yönünden kadınlar lehine yapılmış bir devlet tasarrufu gibi kabul edilebilir<sup>26</sup>.

II. Meşrutiyet devrinde de kadınlara birçok hak tanıyan kanunlar yapılmıştır. Bunların ilki, o zamana kadar daima erkeğin lehine olan zinâ suçuna uygulanan cezalarla ilgili idi. 1910 yılında, Meclis Ceza Kanunu'nun zinâyâ ait 201. maddesini müzakere ederken, bir mebus zinâ eden kadının kocası tarafından öldürülmesi hakkının tanınma-

<sup>23</sup> Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi", *Tanzimat I, İstanbul 1940*, S. 397.

<sup>24</sup> Aynı eser, S. 399 - 406.

<sup>25</sup> Halil Cin, aynı eser, S. 286.

<sup>26</sup> Sicill-i Nüfus Nizamnâmesi için bakınız: *Düster, Zeyl II, S. 15-24*.

sına, buna mukabil aynı hakkın kocası zinâ yapan kadına verilmemesine itiraz ediyor, bunun üzerine erkeğe de ceza verilmesi lüzumu kabul olunuyor<sup>27</sup>. Daha sonra 1916'da Türk kadınına bazı özel durumlarda boşanma hakkı verilmesi için Şeyhülislâm'dan bir fetva alınıyor<sup>28</sup>.

Hukuk alanında kadın lehine yapılan yeniliklerin son halkası ve belki de en önemlisi, 1917 tarihli Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nin kabulü olmuştur. Tanzimat'tan itibaren devletçe ve aydınlarca kadınlar lehine yapılan ve yazılan her türlü faaliyetin neticesi olarak ortaya çıkan bu Kararnâme'nin kabulünde rol oynayan önemli sebeplerden biri de 1914 tarihinde başlayan I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı toplumunda ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik şartlardır. İslâm hukukunun tesirinden kendisini tamamen kurtaramayan Kararnâme, her şeyden önce aile içinde, nişanlılık, evlenme, boşanma gibi konularda, kadının şahsiyetinin ve haklarının devletçe güvence altına alınmasını sağlayan önemli bir belge niteliğindedir. Her ne kadar ömrü kısa olmuş, yani 1919'da kaldırılmışsa da, getirdiği hükümler, zihniyet ve Cumhuriyet dönemindeki kadınlarla ilgili reformlara öncelik etmesi bakımından son derece önemli bir vesikadır. Türk aile hukukunda ilk ciddi kanunlaştırma hareketinin ürünü olan 1917 tarihli Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nin getirdiği yenilikler şunlardan ibarettir<sup>29</sup>:

1) Nişanlanmayı hukukî bir müessese olarak kabul ediyor. Daha evvel, İslâm hukuku nişanlanmaya hukukî bir mahiyet vermiyordu.

2) Kararnâme, İslâm hukukunun öngörmediği bazı şartları, evlilik için önşart kabul etmiştir. Buna göre, evlenebilmek için erkeğin 18 ve kızın 17 yaşını doldurmuş olması gerekir. Akıl hastalarının evlenmesine cevaz verilmemiştir.

3) Evlenme akdine devletin müdahalesi Nikâh akdinde iki şahitten başka bir memurun mutlaka bulundurulması.

4) Evlenmeden önce evliliğin ilan edilmesi.

5) Çok evliliğin sınırlandırılması.

6) Kadının boşanma isteğinde bulunabilmesi.

Kararnâme, kadınlar lehine pek çok hüküm getirmişse de, ne Batıcıları, ne Türkçüleri, ne de İslâmcıları tamamen memnun etmiş ve çeşitli tenkitlere maruz kalmıştır. 1919'da kalkmış olması da bu memnuniyetsizliğin neticesidir.

## Kadın ve eğitim

Osmanlı İmparatorluğu'nda kız çocuklarının eğitim ve öğretimi ya özel olarak ya da kamu hizmeti yapan vakıflara bağlı Sıbyan mektepleri vasıtasıyla yürütülüyordu. Müslüman halk beş altı yaşındaki kız çocuklarını bu mekteplere yollayarak, dinî bilgileri öğrenmelerini sağlardı. Ezberciliğe dayanan eğitim sistemiyle Sıbyan mekteplerinde kız çocuklarına okuma-yazma öğrenmeleri mümkün değildi, zaten böyle bir görev de mektepten beklenmiyordu. Sadece çok basit dinî bilgilerin ve ezbere namaz surelerinin öğrenilmesi isteniyordu. Nitekim, Sıbyan mektepleri bu görevi hakkıyla yerine getiriyordu denilebilir. Bunun dışında hususî hocalar marifetiyle yetiştirilen kız çocukları da

<sup>27</sup> Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Tanzimat'ta İçtimâî Hayat", *Tanzimat I, İstanbul 1940, S. 654.*

<sup>28</sup> Bernard Capora, *aynı eser, S. 120.*

<sup>29</sup> Halil Cin, *aynı eser, S. 292 - 304.*

mevcuttu. Bu tür özel eğitim daha çok zengin ailelerin ve yüksek tabakaya mensup memurların çocuklarına mahsus bir imtiyazdı. Devirlerinin pek çok ünlü kadın şairleri hattatları, bestekârları bu şekilde evlerinde özel eğitim görmüş olanlar arasından yetişmişlerdir.<sup>30</sup> Fakat şunu ifade etmek gerekir ki, Osmanlı toplumu kız çocukların okutulmasına, ilim ve irfan öğrenmesine fazla itibar etmemiştir. Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim kurumlarının hemen hemen hepsinin erkek çocuklarını hedef aldığı görülmektedir. Yalnız toplum içinde ayrı bir müessese özelliğine sahip olan saraydaki harem dairesinde bulunan kadınların cariyeliklerinden itibaren eğitime tabi tutularak, kendilerine terbiye, nezâket, okumaya-yazma, genellikle İslâmî bilgiler ve Kur'an okutulması öğretildiği bilinen bir gerçektir.<sup>31</sup> Bunların dışında yaşayan şehirli ve köylü kızların dışında yaşayan şehirli ve köylü kızların eğitim ve öğretimden tam mânâsıyla faydalandıklarını söylemek oldukça güçtür.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kız çocuklarının bir devlet programı çerçevesi dahilinde öğretime tâbi tutulması düşüncesi Tanzimat devrinde doğmuştur. Kız çocuklarının eğitime tâbi tutulması fikri şüphesiz II. Mahmut devrinde maarif alanında başlatılan ve Tanzimat'la devam ettirilen, geniş anlamda ele alınan maarif reformunun önemli bir parçası idi. Avrupa'nın tesiriyle bir dereceye kadar liberal ve lâik fikirlere sahip olan Tanzimat aydın ve idarecileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazasını ve kaynaşmış bir "Osmanlı" toplumu yaratmayı nasıl ki, siyasî, iktisadî, idarî, hukukî sahalarda liberalleşirmede ve lâikleşmede aramışlarsa, cinsiyet ayrımının az çok hâkim olduğu Osmanlı Müslüman cemaatinin modernleştirilmesini de yine aynı zihniyetin uygulandığı bir eğitim ve öğretim sisteminde aramaları kaçınılmazdı. Siyasî, idarî ve hukukî sahalarda liberal ve lâik müesseseler sayesinde ayrı ırklara, milletlere, dinlere, mezheplere, kültürlere ve mekâna sahip toplum ve toplulukları aynı vatan, saltanat ve menfaat şuuru etrafında birleştirmeyi hedef alan Tanzimat idarecileri, liberal ve lâik bir eğitim sistemi ile Müslüman Türk toplumunu, kadın-erkek farkı gözetmeksizin, eğiterek belirli bir kültür seviyesine yükseltmek ve onun devletine, milletine ve değerlerine sahip çıkmasını ve aynı zamanda modernleşmesini temin etmek istemişlerdir. Bu bakımdan, daha 1845 yılında padişah Abdülmecid'in, ". . . Dinen ve dünyeviye her bir hususta izâle-i cehl kaziyye-i hükmiyesine vâbeste olmasıyla menbâ-ı ulum ve fûnun ve me'hâz-ı sanayi'î maârif-nûmun olan mekâtib-i lâzime icâd ve inşâsı ind-i şâhânemizde akdem-i umurdan addolunmağla memâlikin münâsıb olan mahallelerine iktizâ eden mekteplerin tanzimiyle terbiye-i ammenin çaresine bakılsın. . ."<sup>32</sup> meâlindeki irade-i seniyesi üzerine, Meclis-i Vâlâ'da mesele müzakere edilmiş ve ". . . Cemiyetten her bir ferdin ilk önce dinî meseleleri ve farzları bellemesi ve kendi işlerinde başkasına muhtaç olmayacak derecede tahsil etmesi insanlığın icâbidir. . . Bunun için İstanbul ve imparatorluk dahilinde. . . ve ik önce mahalle mektepleri ele alınacağından ona göre bir nizamnâme

<sup>30</sup> Özel eğitim görerek yetişmiş meşhur kadınlar sırasında Zeynep, Mihrî, Hubbî, Tuft, Anî, Fitnat, Saffet, Leylâ gibi şairler, Hattat Esmâ Hanım ve Bestekâr Dilhatot Hanım vardı. Bakınız: Tezer Taşkıran, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara 1973, S. 21.

<sup>31</sup> Emel Doğramacı, "Osmanlı Devleti'nde Kadın Eğitiminin Genel Görünümü" *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Ankara 1978, S. 1., S. 2.

<sup>32</sup> Ahmet Lütfi, *Lütfi Tarihi*, Cilt: VII, S. 9-10.

kaleme alınması için . . . bir Meclis-i muvakkat tertip edilmesine . . ." karar verilmiştir  
33 .

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere, Osmanlı Hükümeti 1845'ten itibaren kız ve erkek çocuklarının karışık olarak devam ettikleri mahalle mekteplerinin (ilkokul) islah edilmesini ve böylece bütün çocukların ilköğretime devam etmesini öngörmekteydi. Ancak, daha sonraki uygulamalara bakıldığında gerek padişahın ve gerek Meclis-i Vâlâ'nın söz ve kararlarının temenniden öteye gitmediği anlaşılmaktadır. Zira, böyle bir reformu imparatorlukta tatbik edecek ve bütün fertlere ilkökul tahsili verecek imkânları devlet elinde bulundurmuyordu. Dolayısıyla, bu proje çok sınırlı bir biçimde ve sadece birkaç büyük şehre münhasır olmak üzere örnek olarak uygulanmıştır.

Tanzimat idarecilerinin arzularına, gayret ve bazı teşebbüslerine rağmen kızların eğitimi ve öğretimi konusu, 1869 yılına kadar resmî bir görümlen kazanamamıştır. Bu tarihte ve Saffet Paşa'nın gayretleriyle hazırlanan ve ilân edilen Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin dokuzuncu maddesinde, 7 - 11 yaşları arasındaki kız çocuklarının Sıbyan mekteplerine devamı mecburiyet haline getirilmiştir. 15. ve 17. maddeler uyarınca da, bir yerde iki Sıbyan mektebi varsa, biri kızlara tahsis olunacak mektep tek ise kız-erkek aynı mektepte, fakat ayrı sınıflarda okuyacaklardı<sup>34</sup>. Fransız tesirinin ağır bastığı bu Nizamnâme ile açıkca kız çocuklarının da eğitimine gidilmesi, önemli bir adım olarak telâkki edilmelidir. Her ne kadar tatbikatta kızların okuması veya okutulması istenilen düzeye gelmemişse de, bu arzunun kanuna bağlanmış olması, Tanzimat devrinin, kızların eğitimi yönünden elde ettiği bir başarı olarak yorumlanabilir  
35 .

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nden sonra, kızların ilköğretimi konusunda hukukî alanda en önemli adım, şüphesiz II. Abdülhamid devrinde ilân edilen 1876 Kanun-ı Esasî ile atılmıştır. Kanun-ı Esasî'nin 114. maddesinde, "Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maârifin birinci mertebesi mecburî olacak . . ." denilerek, erkekler için olduğu kadar, kızlar için de ilköğretim mecburiyeti getiriliyordu<sup>36</sup>. Böylece kız ve erkek çocukların eşit şekilde eğitim imkânlarından yararlanması, hukuken temin edilmiştir. Kızların eğitilmesi lüzumunda pek fazla itibar etmeyen bir toplumda, Kanun-ı Esasî'de kızlar için de mecburî ilköğretimin öngörülmesi devletin bu hususa ne kadar önem verdiğini göstermesi bakımından mânidardır. Kız çocuklarının ilköğretime tâbi kılınması, sınırlı da olsa II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde tatbik sahasına konmuş ve bu hususta pek çok olumlu teşebbüs yapılmıştır. Özellikle, İstanbul'da yeni kız iptidâhleri açılmış ve mevcut Sıbyan okulları da tanzim edilmiştir. Nitekim, 1883 tarihinde verilen istatistiklere göre, İstanbul'da kızlara ait 112 Sıbyan mektebi ve 5566 kız öğrenci mevcut olduğu anlaşılmaktadır<sup>37</sup>. Daha sonraki yıllarda yapılan bir düzenleme ile Sıbyan mektebi sayısı 70'e indirilmişse de, öğrenci mevcudunda fazla

33 Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezaretî Tarihçe-i Teşkilât ve İcratı, İstanbul 1338, S. 27-28.*

34 *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin tam metni için bakınız: 1316 Maarif Salnâmesi, S. 136 - 146.*

35 Emel Doğramacı, *aynı makale, S. 4.*

36 A. Şeref Gözübüyük, *Suna Kili, Türk Anayasa Metinleri, Ankara, 1957, S. 37.*

37 *1300 Devlet Salnâmesi.*



bir değişiklik olmamıştır<sup>38</sup>. 1303 Devlet Salnâmesi'ne göre, 1886 yılında İstanbul'da bulunan kız Sıbyan mektepleri ve öğrenci miktarı şu şekilde idi:

## İSTANBUL KIZ SIBYAN MEKTEPLERİ

Merkez Semtler	Kız Mektebi	Kız Öğrenci	Merkez Semtler	Kız Mektebi	Kız Öğrenci
Sultanahmet	8	399	Eyüp	1	8
Aksaray	13	626	Kasımpaşa	2	521
Haseki	9	612	Tophane	7	346
Fatih	4	364	Beşiktaş	11	644
Emir Buhari	5	432	Çengelköy	?	100
Sultan Selim	4	380	Üsküdar	16	700

Toplam kız mektebi sayısı: 70, toplam kız öğrenci: 5132

Yukarıda kız Sıbyan mektepleri dışında yine ilköğretim seviyesinde devlet tarafından usûl-i cedid üzerine yaptırılan resmî Mekâtip-i İptidâf-i İnas (Kız İptidâf Mektepleri) vardı<sup>39</sup>. Bunların adedi ise, Mercan, Sultanahmet, Fatih, Samatya ve Beykoz merkez dairelerine bağlı olmak üzere toplam 13 idi. Ayrıca Şile ve Gebze kazalarında da birer kız iptidâfî açılmış idi. Bu mekteplerden hariç 344 tane karma öğretim yapan mektep vardı ki, bunlara da kızlar devam ediyorlardı. İstanbul'un dışında yani taşrada kızların eğitimiyle ilgili olarak başlatılan okullaşma hareketleri, bilhassa II. Abdülhamid döneminde önemli mesafe katettiler. Vilayetlerde mevcut olan eski mahalle ve Sıbyan mekteplerinin geleneksel eğitim ve öğretime devam etmesi ve düzene sokulması temin edilirken, bir taraftan da yeni usûlde iptidâf adıyla ilkokullar açılmaya başlamıştır. Bilindiği kadıyla, 1880 tarihinde Sivas'ta yapılmasına başlanan kız iptidâfî taşradakilerin ilkidir<sup>40</sup>. Bundan sonra sırasıyla devletin imkânları ölçüsünde ve Müslüman halkın isteği derecesinde kız iptidâfîleri inşa edilmeye ve öğretime açılmaya başlamıştır. II. Abdülhamid devrinde kız ilkokulları alanında yapılan çalışmalar daha somut bir şekilde ifade etmek için 1905-1906 ders yılında, imparatorlukta mevcut olan ve "usûl-i cedid" üzere eğitim yapan kız iptidâf mekteplerinin bir tablosunu vermeyi uygun bulduk<sup>41</sup>. Taşrada bulunan resmî kız iptidâfîleri<sup>42</sup>:

<sup>38</sup> 1303 Devlet Salnâmesi.

<sup>39</sup> 1327 Devlet Salnâmesi, S. 361.

<sup>40</sup> Başbakanlık Arşivi Ayniyat Defterleri, Nu: 1418.

<sup>41</sup> 1328 Devlet Salnâmesi, S. 336-398.

<sup>42</sup> 1328 Devlet Salnâmesinde verilen bu istatistiklerde, Selânik vilâyeti ile müstakil sancak olan Cebel-i Lübnan'a ait mektep sayıları yer almamıştır.

## TAŞRA KIZ İPTİDAILERİ

Edirne	1	Bitlis	1
Gümölcine	2	Muş	1
Kırklareli	1	Basra	1
Tekirdağ	1	Amarra	1
		Beyrut	4
Erzurum	1	Akkâ	4
Erzincan	1	Trablusşam	2
İşkodra	3	Lazkiye	2
Dıraç	6	Nambuls	6
Adana	3	Rodos	3
Mersin	2	Midilli	3
Cebeli B.	2	Sakız	1
Kozan	1	Limni	1
Ankara	4	Medine	1
Kırşehir	1	Halep	5
Yozgat	1	Urfa	3
Kayseri	2	Bursa	1
Çorum	1	Ertuğrul	2
İzmir	15	Kütahya	4
İpek	2	Taşlıca	2
Prizren	1	Şam	2
Kerk (?)	2	Dersim	1
Sivas	1	Manastr	10
Amasya	1	Serfice	2
Karahisar-ı Ş.	3	Görüce	2
Tokat	1	Van	2
Hams	1	Yanya	1
Gümüşhane	1	Ergeri (?)	2
Kastamonu	10	Preveze	1
Bolu	5	Debre	2
Çankırı	5	Bingazi	1
Sinop	3	Zor	1
Konya	8	Kudüs	1
Niğde	4	Çanakkale	7
Burdur	1	Çatalca	1
Isparta	2	Manisa	15
Antalya	4	Menteşe	4
Üsküp	11	Aydın	10
İştîp	3	Denizli	48
Senice	1	Diyarbakır	1
Ergani	1	Harput	2

TOPLAM 291

Yukarıda gösterilen taşradaki 291 resmî kız iptidaisine İstanbul'daki 17 adet resmî kız iptidaisi de ilâve edildiğinden, bütün imparatorlukta yaklaşık 308 tane kız iptidaisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu rakama İttihat ve Terakki devrinde yani II. Meşrutiyet döneminde de yeni okullar ilâve edildiği şüphesizdir. Ancak, bu kadar kız mektebinin yapılmış olmasını eğitimin modernleşmesi bakımından olumlu karşılamak mümkünse de, imparatorlukta okuma çağındaki kız çocuklarının nüfusu dikkate alındığında, yetersiz olduğu söylenebilir. Öte taraftan, İstanbul dahil bütün imparatorlukta kız-erkek karma eğitim yapan yaklaşık 3.621 adet resmî iptidai vardı<sup>43</sup>.

<sup>43</sup> Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, İstanbul 1980, S. 147.*

Orta dereceli kız mekteplerine gelince, bunların başında rüşdiyeler gelmektedir. 1846'da Mekâtib-i Umumiye Nezareti'nin teşkiliyle rüşdiyelerin açılmasına teşebbüs edilmiş ve ilk rüşdiye erkek çocuklar için 1847'de öğretime başlamıştır. Bu sıralarda kızlar için de ayrıca rüşdiye açma fikri henüz yoktu. Ancak, açılan erkek rüşdiyelerinden iyi netice alınınca, çok daha sonraları, yani 1858'de İstanbul'da Sultanahmet mevkiinde bir kız rüşdiyesi açılması yoluna gidilmiştir<sup>44</sup>. Bu ilk olumlu teşebbüse rağmen uzun zaman bu mektebi başka kız mektepleri takip edememiş ve tek kız rüşdiyesi olarak kalmıştır.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde kız rüşdiyelerine de yer verilmiş ve büyük şehirlerde açılması öngörülmüştür. Bu rüşdiyelerde, erkek rüşdiyelerinde okutulan derslerin yanında biçki-dikiş, resim dersi ve seçmeli olarak müzik dersleri de verilecektir. Nizamnâmenin kızların eğitimi açısından önemi büyüktür. Zira, o zamana kadar devlet, ilkokuldan sonra kızların eğitimiyle fazla ilgilenemiyordu. Zaten Müslüman bir kızın 11 ya da 12 yaşında itibaren yüzü açık olarak dolaşmaması ve erkeklere görünmemesi gerekiyordu. Nizamnâme ile kızların da orta öğretime devam etmeleri kanun hükmü olunca, hükümet kadın öğretmen yetiştirmek maksadıyla 1870 (1286) tarihinde Kız Öğretmen Okulu'nu (Dâr-ül Muallimât) açmıştır<sup>45</sup>. Bu tarihten itibaren yavaş da olsa kız rüşdiyelerinin açılmasına devam edilmiştir. Nitekim 1876 (1292) yılına gelindiğinde, İstanbul'da kız rüşdiyelerinin sayısı 9'a çıkmıştır<sup>46</sup>. Ne var ki, kız rüşdiyelerinin İstanbul'da ve taşrada gelişmesini görmek için II. Abdülhamid devrini beklemek gerekecekti. Gerçekten de bu dönemde kızların eğitimini temin için, diğer derecelerde olduğu gibi, rüşdiye derecesinde de pek çok kız rüşdiyesi eğitim başlatılmıştır. 1876'dan önce var olan kız rüşdiye mektepleri yeniden düzenlenerek ve yeni binalara kavuşturularak tekrar öğretime devam ettirilmiştir. Bu yüzdendir ki, Devlet Salnâmelerinde verilen istatistiklerde kız Rüşdiyelerinin açılış tarihleri hemen hemen tamamen II. Abdülhamid devrinde tesadüf etmektedir<sup>47</sup>.

I. Meşrutiyet devrinde Kız Rüşdiye Mektepleri sadece İstanbul'a münhasır kalmamış, vilayetlerde de açılmaya başlamıştır. Zaten II. Abdülhamid devrinin Tanzimat'tan farklı, okullaşma hareketinin vilayetlere götürülmüş olmasından ileri gelmektedir. Hemen hemen her vilayet merkezine ve hatta bazı sancak merkezlerine de birer Kız Rüşdiye Mektebi açılmıştır. Böylece, Müslüman kızların da ortaöğretimden faydalanmaları sağlanmıştır. Kız Rüşdiyelerinin taşrada dağılımını gösterebilmek için, sayısını, açıldıkları vilayet ve sancak adlarıyla birlikte aşağıdaki şekilde vermeyi uygun buluyoruz<sup>48</sup>.

Aşağıdaki tablolarda da görüldüğü gibi, taşrada 69, İstanbul'da 15 olmak üzere bütün imparatorlukta toplam 84 resmî Kız Rüşdiyesi mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu mekteplerde eğitimin Türkçe olması sebebiyle, daha çok Türk kızlarına hitap etmekte oldukları hususu unutulmamalıdır. Bu mekteplere ne keder kız çocuğu devam ettiğini

<sup>44</sup> Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara, S. 43.

<sup>45</sup> Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, Cilt: II, S. 557.

<sup>46</sup> Ubicini, *L'état present de l'Empire Ottoman*, Paris 1876, S. 157.

<sup>47</sup> 1327 Devlet Salnâmesi, S. 370 - 371; Bayram Kodaman, aynı eser, S. 159.

<sup>48</sup> 1328 Devlet Salnâmesi, S. 336 - 399. Tabloda görünen Çorum Midilli, İzmir, Denizle, Manisa, Selânik ve Siroz Kız Rüşdiyeleri 1321 Devlet Salnâmesi'ndeki istatistiklerden alınmıştır.

## İSTANBUL RESMİ KIZ RÜŞDİYELERİ

Rüşdiyenin adı	Bulunduğu semt	Açılış tarihi
Sultanahmet Kız Rüşdiyesi	Firuzâğa Mah. Millet Bahçesi	1326
Kız Sanayi Rüşdiyesi		1299
Dersaadet Kız Sanayi Mektebi		1300
Koca Mustafa Paşa Rüşdiyesi	Koca Mustafa Paşa Cad.	1316
Molla Gürani Rüşdiyesi	Molla Gürani Mah.	1302
Fatih Kız Rüşdiyesi	Fatih Çırcır'da	1290
Küçük Mustafa Paşa Rüşdiyesi	Kadıçesmesi Cad.	?
Eyüp Kız Rüşdiyesi	Güzel Mescid Civarı	?
Kandilli Kız Rüşdiyesi	İlyas Çelebi Mah.	1296
Beşiktaş Kız Rüşdiyesi	İhlamur Cad.	1296
Mirgün Kız Rüşdiyesi	Mirgün Kuru Cad.	1297
Üsküdar Kız Sanayi Mektebi	Üsküdar	1302
Atlamataşı Kız Rüşdiyesi	Üsküdar	?
Kadıköy Kız Rüşdiyesi	Kadıköy	1317
Makrıköy Kız Rüşdiyesi	Makrıköy	1316

## VİLAYET VE SANCAK RESMİ KIZ RÜŞDİYELERİ

Edirne Merkez	2	Beyrut Merkez	1	Sivas Merkez	1	Musul Merkez	1
Gümülcine	1	Akkâ	1	Selânik Merkez	1	Kerkük	1
Kırklareli	1	Trablusşam	1	Siroz	1	Van Merkez	1
Dedeâğaç	1	Lazkiye	1	Trabzon Merkez	1	Yanya Merkez	1
Tekirdağ	1	Cezayiri Bahri Sefid		Kastamonu Merkez	1	Preveze	1
Gelibolu	1	Rodos	1	Sinop	1	Müstakil Sancaktar	1
Erzurum Merkez	1	Sakız	1	Konya Merkez	1	Izmit	1
Adana Merkez	1	Midilli	1	Niğde	1	Bingazi	1
Mersin	1	Limni	1	Kosova		Çanik	2
Ankara Merkez	1	Halep Merkez	2	Usküp	1	Çanakkale	2
Kırşehir	2	Urfa	1	İştîp	3		
Çorum	1	Hüdavendigâr		Senice	1		
Aydın		Bursa	1	İpek	2		
İzmir	1	Kütahya	1	Taşlıca	2		
Denizli		Diyarbakir Merkez	1	Prizren	2		
Manisa				Mamuratülaziz			
Bitlis Merkez	1	Suriye		Harput	1		
Bağdat Merkez	1	Şam	1	Manastır Merkez	1		
				Serfice	2		
				İlbasan	1		
TOPLAM							69

gösterir sıhhatli istatistikler elimizde mevcut değildir. Ancak, 1321 Devlet Salnâmesi'nde verilen rakamlara göre, 1904 yılında 38 taşra kız rüşdiyesine toplam 3.468 kız öğrenci devam etmektedir. Bundan hareketle 1909 yıllarında, imparatorlukta bulunan 84 kız rüşdiyesinde en az 8 veya 10 bin civarında kız çocuğunun öğrenim gördüğü tahmin edilebilir.

Kız idadilerine gelince, yine ilk kız idadisi II. Abdülhamid devrinde 13 Mart 1880 yılında, İstanbul'da açılmıştır<sup>49</sup>. Ancak, bu ilk kız idadisi hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Hatta, pek çok eser ilk kız idadisinin 1911'de açıldığını ifade etmektedir. Bu ise, 1880 yılında açılan idadinin daha sonraki yıllarda kapanarak, 1911'de tekrar açıldığını akla getirmekte ise de, durum araştırılmaya muhtaç görülmektedir. Ne var ki, ilk kız idadisi hangi tarihte açılmış olursa olsun, bu idadinin liseye (sultanî) çevrilmesi 1913'te İttihat ve Terakki iktidarı zamanında olduğu kesin olarak bilinmektedir<sup>50</sup>. Kız idadisi hakkında, Nafi Atuf Türk Yurdu Dergisi'nde yazdığı bir makalede şöyle demektedir: "1327'de o zaman Ankara Maarif Müdürü Edip Bey'in teklifi ile İstanbul'da bir İnas İdadisi'nin temeli kuruldu. İstanbul Dârulmuallimât'ı idi ve buradan mezun olanlar Anadolu'ya gitmiyorlardı ve Anadolu'da muallimlere ihtiyaç çoktu. Bunun üzerine Maarif Mezarati'nce İstanbul'da muallime yetiştirmek için vileyetlerden rüşdiye mezunu kızlar getirilmiş ve bunların da Dârül-muallimât'ın şubesi olmak üzere Çarşamba'da Sadi Paşa konağında bulunan Kız Sanayi Mektebi'nde tedris ve orada yatıp kalkmaları temin edilmişti"<sup>51</sup>.

Bu ifadeye göre, 1911 yılındaki kız idadisi müstakil olmayıp, Dârulmuallimât'ın hazırlık sınıfı şeklinde düzenlendiği, 1880'de açılan ise müstakil bir kız idadisi olduğu akla gelmektedir. Fakat, her hangisi ilk kız idadisi ise, ömrü kısa olmuştur. 1913'ten itibaren kız liseleri açılmaya devam edilmiş ve bunların sayısı, 1917-1918 ders yılına ait Maarif Salnâmesi'ne göre İstanbul'da dörde çıkmıştır. Bunlar, Bezmiâlem Valide Sultan, Çamlıca, Erenköy, Kandilli kız liseleri idi<sup>52</sup>. Gerek kız idadileri ve gerekse kız liseleri İstanbul dışına taşmamıştır. Bunun için Cumhuriyet devrini beklemek lâzım gelecektir.

### Kız sanayi mektepleri

Tanzimat devrinin ilk yıllarında, maarif alanında modernleşme gayretlerinin, iktisadî düşüncenin az da olsa gelişmesinin ve nihayet ihtiyaçların sonucu, meslek ve sanat mekteplerinin de açılması zarreti hissedilmiştir. Bu zaruret, zamanla kız çocuklarının meslek ve sanat öğrenimi için de duyulmuş olup, bu yönde ilk teşebbüslerin Tuna valisi Midhat Paşa tarafından 1863'te Niş'te kız ve erkek çocuklar için açmış olduğu "İslahane" ile yapıldığı bilinmektedir. Bu ilk tecrübelerden ilham alınarak, 1868'de açılan Erkek Sanayi Mektebi'ne paralel bir şekilde 1869'da da Yedikule'de bir Kız Sanayi Mektebi açılmıştır<sup>53</sup>. Ancak bu mektebi okuma-yazma, teknik ve sanat öğreten bir yer olarak görmemek lâzımdır. Dolayısıyla, mektebi kalifiye kadın veya kız işçi yetiştiren amelî bir kurs yeri kabul edebiliriz. Nitekim, Sadrazam Said Paşa 1882 (Cemaziyelâhır 1300) tarihinde padişaha sunduğu bir tezkirede, önceleri Yedikule'de açılan Kız Sanayi Mektebi'nin uzaklığı ve idaresinin güçlüğü sebebiyle, Sultanahmet'te

<sup>49</sup> Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (Çeviren: Ercam Eyüpoğlu)*, Ankara 1982, S. 107.

<sup>50</sup> Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, İstanbul 1968, S. 91.

<sup>51</sup> Nafi Atuf, "İlk kız İdadisi", *Türk Yurdu, İstanbul 1340, Cilt: I, Sayı, I*, 63.

<sup>52</sup> Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara 1973.

<sup>53</sup> Osman Ergin, *aynı eser, Cilt : II, S. 572*.

Tunuslu Mahmut Ayaz Paşa'nın mektebe elverişli konağına taşınmasını teklif etmiştir 54 . Osman Ergin, Tunuslu Mahmut Paşa konağının 1886 (1307) tarihe kadar Kız Sanayi Mektebi olduğunu söylediğine göre, Yedikule'deki mektebin buraya taşınmış olduğu anlaşılmaktadır<sup>55</sup>.

II. Abdülhamid devrinde kız sanayi mekteplerinin açılmasına itina gösterildiği, yapılan icraattan anlaşılmaktadır. Fakat, sayı itibarıyla yeterli seviyeye ulaştırılamamıştır. İstanbul'da 1881 (1299) tarihinde leylî ve neharî (yatılı ve gündüzlü) Kız Sanayi Mektebi, 1882 (1300) de Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ve 1884 (1302)'de Üsküdar Neharı Kız Sanayi Mektebi açılmıştır<sup>56</sup>. Taşrada sadece Şam ve Trablusgarp'ta kız sanayi mektebi olduğu 1321 Maarif Salnâmesi'nde gösterilmiştir. Adı geçen, kız sanayi okulları beş yıllık olup öğrencilerine biçki-dikiş, el örmesi, nakış, kasnak, çiçek yapma gibi sanatlar yanında, genel kültür dersleri, ev işleri, çocuk bakımı, müzikle ilgili bilgiler veriliyordu.

### Dârümuallimât (Kız Öğretmen Okulu)

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin 68-78. maddelerinde kız iptidâflerine ve düşdiyelerine öğretmen yetiştirmek üzere İstanbul'da bir Dârümuallimât açılması öngörülmüştür. Nitekim, 1870 tarihinde İstanbul'da bir Dârümuallimât öğretime başlamıştır. Maarif Nâzırı Saffet Paşa'nın himmetiyle açılan bu okul kızlar için devrinin en yüksek mektep kademesini teşkil ediyordu<sup>57</sup>. II. Abdülhamid tarafından yeniden düzenlenen Dârümuallimât'a 1879-1880 öğretim yılında ilk defa bir kadın, müdire olarak tayin ediliyor. Yine aynı yıl içinde mektep programına usûl-i tedris dersi konuyordu. Böylece, okul gerçek hüviyetine kavuşturulmuş oluyordu. 1895'ten sonra mektebe bir de kız rüşdiyelerine muadil ihtiyat kısmı ilâve ediliyor ve adı geçen kısım yeniden düzenleniyor. II. Meşrutiyet devrinde de Dârümuallimât bazı değişikliklere uğrayarak, Türk maarifinde gerçek yerini almaya başlamış ve gittikçe rağbete mazhar olmuştur. Buradan mezun olan muallimler İstanbul ve taşra mekteplerine tayin edilmişlerdir. Kısaca, bu mektep sayesinde Türk kadınları öğretmenlik mesleğine girmeye başlamışlardır<sup>58</sup>.

### İnas Dârülfünûnu

1915 yılında Darülfünun'da genç kızlara ve haftada 4 gün olmak üzere, muntazam konferanslar verilmeye başlanmıştır. Kızların üniversiteye ilk adım atmaları bu şekilde olmuştur. Kısa bir müddet sonra bu teşebbüs, Darülfünun içinde, Edebiyat, Riyaziye, Tabiiye kısımlarından ibaret olan bu İnas Darülfünunu'yla Türk kızları üniversite tahsili yapma imkânı ve hakkını elde etmiş oluyorlardı. Bu kız üniversitesi, ilk mezunlarını

54 Başbakanlık Arşivi, İrade Dahiliye, Nu: 70247, hicri sene: 1300.

55 Osman Ergin, aynı eser, S. 574.

56 1327 Devlet Salnâmesi, S. 370-371. Kız Karayı Mekteplerinin açılış tarihleri çeşitli kaynaklarda farklı olduğu için, biz Devlet Salnâmesi'ni esas almayı uygun bulduk.

57 Refia Uğurel, l'Education de la Femme en Turquie, Lyon 1939, S. 71.

58 Dârümuallimat hakkında geniş bilgi için bakınız: Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1940, Cilt: II, S. 557-572.

1917'de vermekle beraber, 1920'de kaldırıldı, sınıflar İstanbul Darülfünunu ile birleştirildi. Başlangıçta kız-erkek öğrenciler ayrı sınıflarda ders görüyorlardı, fakat bir süre sonra kız-erkek ayrımı kaldırılarak, karışık bir öğrenim meydana çıktı.

### Hususî kız mektepleri

Devletin bile imparatorluğun nüfusuna yetecek kadar modern mektep açmadığı bir zaman ve durumda, şahıs ve bazı hususî müesseselerin bu tür mektepleri bol miktarda açıp yaşatmaları oldukça zor idi. Kaldı ki, bu tür hususî mekteplerin açılması düşünülmüş veya açılmış olsa dahi, bunlar daha çok erkek çocuklarına yönelik olmuştur. Kız çocukları için, o günkü Osmanlı toplumunun dünya görüşü ve zihniyeti bakımından hususî mekteplerin açılacağına fazla ihtimal verilmemelidir. Bununla beraber 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin 129. maddesinde hususî mekteplere temas edilerek bunların açılmasına müsaade edilmiştir. Ancak, adı geçen madde iyice okunduğunda hususî mektep tabirinden kasdolanın mânâ gayr-i müslimlerin ve yabancı devletlerin açtıkları veya açacakları mektepleri içine almaktadır. Böylece, maarif ve kültür hayatında gayr-i müslimlere ve yabancı devletlere önemli bir taviz verilmiş olunuyordu. Bu tavizle, kültür emperyalizminin "yöneticisi" ve "yayıcısı" durumunda olan mektep gibi hususî eğitim müesseseleri imparatorluğa yerleşmeye başladı. Tanzimat'tan 1914 yılına kadar imparatorlukta açılan yabancı mektep sayısı 1000, gayr-i müslim mektep sayısı da 3.000 civarında olduğu gözönüne getirilirse, işin vahmeti ve Nizamnâme'deki hususî mektep tabirinin ne anlama geldiği anlaşılabilir<sup>59</sup>.

II. Abdülhamid devrinde bu mekteplerle çok mücadele edilmişse de, gelişmeleri tam olarak önlenememiştir. Ancak, 1915'te çıkarılan bir talimnâme ile hususî mektepler hükümet otoritesi altına sokulabilmiştir. Her ne kadar, Nizamnâme ile verilen hususî mektep açma hakkı yabancılara ve gayr-i müslimlere yaramışsa da, bu arada Türklerin de hususî mektep açtığını görüyoruz. Konumuz olan hususî kız mekteplerine gelince, bunların isimlerinin kaydına ancak 1882 (1300) Devlet Sahnâmesi'nde rastlıyoruz. Bundan da anlaşılacağı üzere, hususî kız mekteplerinin de II. Abdülhamid devrinde teşvik gördüğü ve açıldığıdır. Nitekim, aynı Sahnâmede kızlara mahsus olmak üzere, İstanbul'da Zeyrek, İstinye: Çengelköy, Halilel-i Mahmudiye adıyla dört adet hususî kız mektebi zikredilmiştir. Bu dört mektepte toplam 113 kız öğrenci mevcuttur<sup>60</sup>.

1903 yılına gelindiğinde, İstanbul'da hususî kız mekteplerinin sayısı çoğalarak, sadece kızlar için Kasımpaşa, Kadıköy, Üsküdar'da üç hususî kız iptidaisi, 13 tane de hususî kız-erkek karma iptidai rüşdi mektep vardır. 1327 (1909) Devlet Sahnâmesi'ne göre, yine İstanbul ve çevresinde 16 tane karma hususî mektep bulunduğu ve ayrıca sadece kızlar için aşağıda zikredilen hususî kız rüşdiyelerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Taşrada da, yine II. Abdülhamid devrinde hususî kız mektepleri açılmaya ve tesis edilmeye başlanmıştır. Bu teşebbüse II. Meşrutiyet döneminde de devam edilmiştir. 1328 Devlet Sahnâmesi'nde verilen istatistiklerden aldığımız rakamlara göre, II. Meşrutiyet devrinin başlarında taşrada 59 hususî kız iptidaisi, 5 hususî kız rüşdiyesi ve bir

<sup>59</sup> Bayram Kodaman, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğuna Giriş Vasıtaları", Millî Kültür (Kültür Bakanlığı Yayınları), Haziran 1980, Cilt: II, Sayı: I, S. 24 - 28.

<sup>60</sup> Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, Cilt: 3 - 4, S. 939.

tane olmak üzere Manastır'da hususî kız idadîsi bulunmaktadır. Hususî kız rüşdiyeleri Gümüşhane, Burdur, Isparta'da birer Manastır'da iki tane idi. Hususî kız iptidaları ise

Dersaadet ve Mülhakatındaki İslâm  
Hususî Kız Mektepleri:

İttihat ve Terakki Sanayi <sup>1</sup> Mektebi	Atik Ali Paşa'da
Kız Sanayi Mektebi	Şehzade civarında
Hayriye Sanayi Mektebi	Aksaray'da
Gülzar-ı Vatan	Fatih'de
İttihat ve Terakki Mektebi	Makriköy'de
Osmanlı İnas Mektebi	Üsküdar'da
Bedia-i Meşrutiyet	Çengelköy'de

Ertuğrul, Kütahya, Akkâ, Tokat, Üsküp, Bingazi, Ergeri (?)'de birer, Edirne, Kırklareli, Karahisar-ı Şarkı, Çatalca'da ikişer, Berat'ta üç, Amasya'da dört, Bursa'da beş, Beyrut ve Mekke'de altışar, Medine'de 8, Manastır'da onbir tane olmak üzere toplam 59 idi<sup>61</sup>. Bu rakamlar imparatorlukta bulunan yabancı ve gayr-ı müslimlere ait kız mektepleriyle kıyas edildiğinde hiçbir önemi olmadığı görülmektedir. Zira, aynı tarihlerde gayr-ı müslimlere ait yaklaşık 406, yabancılara ait 148 tane kız mektebi mevcuttur. Bu mekteplerin çoğu sırasıyla Rumlara, Ermenilere, İngilizlere, Fransızlara, Musevilere, Protestanlara, Amerikalılara aitti<sup>62</sup>.

Sonuç olarak Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar gerek devlet tarafından kurulan resmî, gerek fert ve müesseselerce açılan hususî kız mektepleri ve buna bağlı olarak kız kız çocuklarının eğitim ve öğretime devamları, hem nicelik hem de nitelik yönünden değişerek gelişmiştir. Bütün bu gelişmeler her ne keder yeterli görünmezse de, Türk kadınının maarıftan nasibini alması, toplum içinde eğitim ve öğretim vesilesiyle yerini almaya başlaması, ilk defa aydın bir Türk kadını tipi yaratılması ve nihayet eğitimin laikleşmesi, çağdaşlaşması bakımından büyük önem arz etmektedir. Kadınların okuyup yazmaları, onları ilgilendiren bazı mesleklerde bilgi sahibi olmaları için gayretlerin ve teşebbüslerin varlığını inkâr etmek mümkün değildir. Ancak, bu faaliyetlerin bazı şehirler ve sosyal tabakalar için bir imtiyaz olarak kaldığını da kabul etmek gerekmektedir. Bunu da devletin imkânlarının yetersizliğine, toplumun kızları eğitmek ve okutmak hususundaki zihniyet ve düşüncesine bağlamak herhalde yerinde olur. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin kızların eğitimi hususunda yaptığı bu faaliyetler, İslâm dünyası için bir mânâ ifade etmektedir. Ayrıca kız çocuklarının genel ve meslekî eğitimi için açılan mekteplerin ve yapılan teşebbüslerin çoğunun II. Abdülhamid devrine rastlamış olması, eğitim tarihimiz hakkındaki bilgilerimizi tazeleme imkânını vermiştir. II. Meşrutiyet devrinde de kız çocuklarına ve kadınlara iş hayatına, eğitim hayatına giriş hakkının ve millî şuurun verilmesi veya istenmesi o çağın İslâm dünyası için pek az ülkede görülebilen mühim bir hadisedir.

<sup>61</sup> 1328 Devlet Salnâmesi, S. 331 - 339.

<sup>62</sup> Aynı yer.



## Feminizm

Osmanlı İmparatorluğu'nda fikir alanındaki feminist düşünceleri, Tanzimat'la başlatılan "Batılaşma" hareketlerinden ve çabalarından tecrid etmek mümkün değildir. Gerçi, feminizm, devlet tarafından resmen kabul edilmiş bir tavır, davranış ve siyaset değildi. Fakat, Tanzimat, Batılaşma veya liberal fikirler devlet idaresinde büyük ölçüde söz sahibi olan ve kamuoyunu etkileyebilecek nitelikteki devlet adamları, yazarlar ve entellektüeller tarafından benimsenmiş ve tasvip edilmiştir. Ferdi olarak, feminizm konusunda fikir beyan edenler arasında da herhangi bir birlik sözkonusu değildir. Her biri, Avrupa'yı Avrupa'daki kadın haklarını ve İslâm kadını algılayışına ve anlayışına göre kadın meselelerine temas etmiştir. Bu yüzden de, hangi kadına ne gibi haklar verileceği ve nasıl bir kadın tasavvur edildiği bir türlü anlaşılammıştır. Avrupaî veya Hıristiyan kadın anlayışıyla, İslâmî kadın anlayışı arasında bir bocalama devri yaşanmıştır. Osmanlı toplumundaki Müslüman kadınların, gerçek hayattaki durumları tenkid edilmiş, bunun İslâmiyet'in kadın anlayışından kaynaklandığı, doğrudan olmasa bile imâlî şekilde ifade edilmiştir. Osmanlı kadınının o günkü durumunun, Avrupa'dan alınacak kanunlarla ve bazı müesseselerle düzelebileceğine inanılıyordu. Halbuki, Avrupa'da feminizm, sanayi inkılabı neticesinde ortaya çıkan kavramlardan birisidir. Yani tarihî, sosyal ve ekonomik şartlar, feminizm akımını gündeme getirmiştir.

Bilindiği üzere, sanayileşme hadisesi, Batı'da aile hayatını bütünüyle etkilemiş ve işçi-emek talebiyle aile fertlerini erkeğiyle, kadınıyla çocuğuyla fabrikalara ve atölyelere çekmiştir. Özellikle, sanayide makina (su ve buhar gücü) kullandıkça, kadın ve kız işçiler revaçtaydılar. Zira, makina işçiden, güçlü kuvvetli el emeği yerine, marifetli, hünerli ve parmak kıvraklığına dayanan el emeği istiyordu. Bu da kadın ve kız çocuklarında vardı. Sanayi için kadın, hem verimli, hem de ucuz bir emek kaynağı ve gücüdür. Sanayi kadını, böylece fabrikaya, iş yerine çekince, kadın üretimde önemli bir yer ve rol almaya başladı. Bu şekilde, evdeki kadın emeği fabrikaya götürülünce de, mevcut sosyal ekonomik münasebetler değişti. Kadın, kız emeği satılır hale gelince, her kadın-kız emeğine güvenerek aileden kopmaya ve müstakil hayat yaşamaya meyletmeye başladı. Ayrıca sanayi gelişmesiyle, fabrikadaki işçilerin dışında bir de yine kadınlardan oluşan ev sanayi işçileri doğmaya başladı. Avrupa'daki bu tür liberal-kapitalist sanayileşme, özellikle orta ve fakir ailelere mensup kadınları etkiledi ve genelde de bütün Avrupa'da aile, evlilik, aşk, boşanma, kadın-erkek ilişkilerini altüst etti. Yeni ilişkiler, yeni meseleler ortaya çıkardı. Bunun sonucu, zaten XVIII. yüzyılda başlayan felsefî alandaki feminizm hareketi, Amerikalıların "İstiklâl Beyannâmesi" ve Anayasası, Fransız İnkılabı'nın getirdiği "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi" yle hukuk alanına fiilen intikal etmiş oldu. Bütün insanlar için öngörülen eşitlik, hürriyet gibi kavramlar kadınlar için de yorumlanmaya başlandı. Liberal düşüncenin kapitalist Avrupa'da ileri sürdüğü ve savunduğu hürriyet ve eşitlik hukukî idi. Bu bakımdan Avrupa'da kadına evvelâ hukukî haklar verilmiş, yani değişen sosyal ve ekonomik şartlar çerçevesinde hukukî tedbir ve düzenlemelerle kadının durumu ve statüsü yeniden ve zarureten belirlenmiştir. Sanayi geliştikçe, kadın işçi arttıkça, bu sefer kalifiye kadına talep fazlalaşmış, bu ise kızların eğitim ve öğretimini mecburi hale getirmiştir. Eğitim seviyesi yükselince, bizzat kadınlar arasından, kadın haklarını savunanlar ortaya çıkar.

XIX. yüzyılda sınıflı Batı toplumlarında ardarda, birbirini tamamlar ve aynı zamanda çelişkili bir şekilde ortaya çıkan liberalist, demokratik, sosyalist akımlara

paralel olarak, kadın haklarının şekli ve mahiyeti de değişmiştir. İlk önce liberalizme uygun hukukî haklar, sonra demokrasinin gereği olarak siyasî haklar ve nihayet sosyalizmin üzerinde durduğu iktisadî alanda hak ve eşitlik, Avrupa'da feminizmin ana konuları olmuş ve feminizm bu düşünce akımlarına uygun tarzda ve merhalelerde gelişmiştir. Bir noktada feminizm, sınıflı Batı toplumunda meydana gelen yeni ve çelişkili kadın-erkek, kadın-toplum münasebetlerini düzenlemede, liberal-kapitalist sistem için emniyet subabı niteliği taşımaktadır.

Şunu belirtmek gerekir ki, Batı'da feminizm iki türlü anlaşılmıştır. Liberalist fikirlerin tesiriyle kadın-erkek eşitliği ortaya atılınca, sanıldı ki, kadınlar da erkekler gibi yaşayacaklar, yani ev, aile, çocuk mesuliyetine paydos, üretime aktif olarak katılma, para kazanma, istediği gibi yaşama. İşte, daha sonraları Batı'da görülen "erkekleşmiş" kadın, dejenere kadın türünün kökeninde bu yanlış yatmaktadır. Gerçi sanayi toplumunun hayat şartları, ister istemez, kadını da erkekte olduğu gibi daha kolay bir giyime daha pratik bir yaşama biçimine götürmüştür ama sözkonusu şartlar herhalde sorumsuz başıboş "fuhuşu" hürriyet zanneden ahlâksız bir kadın türü öngörmüyordu. İkinci anlayış ise, işte, evde, sokakta, siyasette, iktisatta, sanatta bütün mesuliyetleri erkeklerle eşit ve hür olarak paylaşması idi. Kadın haklarının veya feminizmin esas anlamı ve hedefi budur; bu olması da gerekir. Batı'da bu iki anlayış tarzı mevcut olmuştur. Kanunlarda, daha çok ikinci anlayışı, pratik hayatta ise birinci anlayışı görmek mümkündür.

Yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız Batı'daki feminizm anlayışı ve hadisesinin Osmanlı İmparatorluğu'na tesiri ve yansımalarına gelince, ifade etmek gerekir ki, genelde Osmanlı İmparatorluğu'nun "Batılılaşmasına" hangi sebeplerle ve nasıl bir zihniyetle ihtiyaç duyulmuş ise, feminizme de, aynı sebep ve zihniyetin bir parçası olarak, ihtiyaç duyulmuştur denilebilir. Ancak, feminizm veya kadın haklarına aydınların ilgi duymaya başlaması, Avrupa'da olduğu gibi sosyal ekonomik hattâ politik şartların zorlaması sonucu değil, Batı'nın fikrî ve zahiri tesiriyle olmuştur. Bu bakımdan Osmanlı toplumunda, feminizm, Türk-İslâm kadınının meselelerini halletmeye ve ona, tarihi, kültürel, sosyal ve iktisadî şartlar gözönünde tutularak yeni bir şahsiyet kazandırmaya yönelik olmaktan ziyade, Batı zemininde ortaya çıkmış bir kadın tipinin ve kadın anlayışının Osmanlı toplumuna kabul ettirmeye dönük fikrî bir hareket şeklinde başlamış ve gelişmiştir. Fakat, gerek devlet yapısı gerek toplum yapısı ve zihniyeti açık şekilde İslâm anlayışına ve hukukuna göre düzenlenmiş olduğu için, feminist hareketi savunan aydınlar ve devlet adamları, mevcut kadın statüsünü, bununla ilgili İslâm aile hukukunu değiştirmeye cesaret edemiyorlardı. Buna karşılık, teferruatta bazı yenilikler de İslâmî esaslara tevîl ediyorlardı. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bunların tenkit ettikleri hususların pek çoğu ana esaslar değil, fakat uygulamada görünen aksaklıklar ve suistimale müsait prensiplerdi. Böylece her alanda olduğu gibi feminizm konusunda da Osmanlı toplumuna bir "ikilik", yani eskiye dokunmadan hattâ muhafaza ederek, yeniyi getirmek fikri ve siyaseti girdi. Bu siyaset ve psikoloji, Osmanlı aydınının "eskiye olan güvenin sarsılması, yeniyi ihtiyatla ve şüphe ile karşılaması"ndan kaynaklanmaktaydı.

Batı'nın tesiriyle başlayan bu şekildeki ilk feminist hareketlere Tanzimat'ın ilâhından sonra rastlamak mümkündür. Bunların başında sosyal meseleler içinde kadın ve aile meseleleriyle ilgili konulara eğilen ve Cemiyet-i İlimiye-i Osmaniye'nin neşrettiği Terakkî Mecmuası dikkate şayandır. Bir sayısında şöyle deniyordu:

Bu âlemde beka-yı nesl-i Âdem için erkeklerin lüzumu ne derecede ise, kadınların lüzumu dahi aynıyle ol derecededir. Kuş bir kanatla nasıl uçamazsı, beka-yı nesil dahi yalnız erkekler, yahut yalnız kadınlar ile mümkün olamaz... Akıl cihetine gelince, kadınlara (saçı uzun aklı kısa) denilmesi taife-i ricalden her kim olursa olsun bir erkek, taife-i nisâdan herhangi bir kadına nisbet olunursa olunsun elbette erkek akıllıdır demek değildir. Belki umumu üzerine erkek cinsi kadın cinsine nisbet olununca daha akıllıdır demektir... Erkeklerin kadınlara nisbetle daha akıllı olması umur-ı muazzamada istihdan olundukları cihetle tecrübelerinin kesretinden ve kadınların akılca erkeklerden aşağı kalması vücutlarına elvermediği cihetle her işe girişmeyerek tecrübelerinin kulletinden neş'et eylemiştir...<sup>63</sup>

Bu tür feminist propagandası yapan mecmuaların, okunması şehirli kadınlar üzerinde tesirli olacağı şüphesizdir. Terakki ve Muhadderat, Vakit, Şukûfezar, İnsanîyet, Ayîne, Parça Bohçası, Aile, Hanımlara Mahsus Gazete gibi daha pek çok yayın organı tarafından kadınlarla ilgili konular üzerinde durulmuştur. Bu yazılarda üzerinde durulan noktaların başında kadınların okutulması, kadın erkek eşitliği, çok evlilik, kaç-göç gibi hususlardır<sup>64</sup>. Bu şekildeki dergi ve gazetelerde bazen doğrudan kadın haklarını savunan yazılar yanında, erkekleri tenkit ederek dolaylı olarak kadın haklarını müdafaa eden yazılara da tesadüf edilmektedir. Buna güzel bir örnek olması bakımından Mecmua-ı Ebüziya'da "Bir kadının erkekler hakkındaki mütalâatı" başlığıyla çıkan bir yazıyı aynen almayı uygun bulduk:

"Erkekler eve girer girmez, taamu hazır bulmak, ve kadınları çağırduklarında isbat-ı vücud etmek için âmâde bulmak, her şeyi ve hattâ çocuklara yemek yedirmek ve çamaşır yıkamak fennini dahi kadınlardan iyi bildikleri iddiasında bulunmak ve kadınların hiçbir şeyini beğenmeyip, hattâ her gün et yedikleri ve hattâ önlerinde et taamu bulunduğu halde peynir ekmekle vakit geçirdiklerinden şikayet etmek, kadınların süsünü onlardan iyi bilmek iddiasında sabit-i kadem olmak ve kadınların hoşlanıp hoşlanmadıklarını ve hatta tedarikleri bulunup bulunmadığını sormaksızın ve sormağa lüzum görmeksizin eve misafir davet etmek ve şayet bir gün kadınlara (velev valide ve hemşireleri olsun) bir misafir gelecek olsâ kıyametleri koparmak, keyifleri istediği zaman kadınlardan çalgı ve şarkı istedikleri halde, kadınlar kendi arzularıyla çalgı çalıp şarkı çağırarak olursa bin türlü evhama tabiyetle üst perdeden avaze-i niza'â başlamak, gömleklerinde bir düğme eksik olsa kadınları büyük cinayet işlemişçesine mes'ul tutmak, kadınların evi parasız idareye mecburiyeti iddiasına her bâr dermiyan ile şayet lüzumu halinde para istedikçe "harabıma mucip oluyorsun" gibi azarlarla onların kalb-i mahzununu harab etmek, odaların süpürülmeğe, tahtaların silinmeğe, kalicilerin silkilmeğe olan ihtiyacını reddetmek ve hiçbir şeyin kırılıp dökülmekliğine ihmal vermemek ve kazaya dahi "sersemlik" nâmını vermek, kadının hiçbir vakit hiçbir eğlenceye, teferruce (gezmeğe) muhtaç bulunduğunu teslim etmemek, daima evde kapanıp kalmasını talep etmek, velev ne kadar nâçiz olursa olsun, kadının talep ve arzusu eylediği bir şeyi ilan-ı harbe bir vesile-i muhıkka addetmek, çocuklar, hizmetçiler arttıkça evin masrafı arttığını hesaba katmamak merakındadırlar"<sup>65</sup>

<sup>63</sup> Terakki Mecmuası, (Cemiyet-i İlimiye-i Osmaniye'nin Organı), 1869, Nu: 13. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, aynı makale, S. 651.

<sup>64</sup> Tezer Taşkıran, aynı eser, S. 30 - 33.

<sup>65</sup> Mecmua-ı Ebüziya, 15 Muharrem 1298, Nu: 9, S. 288.

Görüldüğü üzere, yazının ruhunda erkeklerin kadınlar üzerindeki hakimiyetine karşı bir tavır vardır. Ayrıca hürriyete ve eşitliğe arzu duyulmaktadır. Bu yazının bir kadının kaleminden çıkmış olması, feminist fikirlerin, yayınların kadınlar üzerindeki etkisinin derecesini göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki feminist yazarlar ve feminist hareketler daha çok Avrupa'daki liberallerin savundukları ve hukuk alanına tekabül eden feminist fikirlerin tesiri altında kalmışlardır. Sosyalistlerin feminist görüşleri Osmanlı toplumuna pek yansımamıştır. Genç Osmanlılar'ın kadınlarla ilgili konularda yaptıkları yayınlarda liberalizmin etkisini görmek mümkündür. Bu bakımdan Genç Osmanlılar'da radikal anlamda bir feminizm anlayışı mevcut olmamıştır. Bunlar, yenilikçi olmalarına rağmen, kadın konusunda nisbeten gelenekçi görüşe bağlı kaldılar. Bunlar arasında Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi... gibi meşhurlar vardır. Bu fikir adamları eserlerinde ve başında Türk toplumundaki kadının mevcut durumunu tenkit ediyorlar, fakat teorideki İslâm kadınının statüsüne karşı çıkmıyorlardı. Meselâ, Şinasi 1859'da yazdığı Şair Evlenmesi adlı küçük piyeste görücü usulü ile evlenme gibi hususları hicvederken, karşılıklı anlaşmaya dayalı evliliği ileri sürüyordu. Eski yöntem ve âdetler daha ziyade kadınların aleyhine işlediğinden, ileri sürülen fikirler bir noktada Türk kadınının, kadın-erkek münasebetlerinde faal fakat şahsiyetli bir şekilde rol almasını savunuyordu.

Aynı şekilde, Namık Kemal de özellikle 1870'te Avrupa'dan döndükten sonra, kadın meseleleriyle daha çok ilgilenmeye başlar. Namık Kemal eserlerinde ileri fikrili ve muhafazakâr kadın tiplerini karşılaştırarak bunların yararlı ve zararlı taraflarını açıkça ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca kadın-erkek eşitsizliğini çeşitli yönlerden inceleyerek, kadının toplumda hor görülmesini sebeplerini ortaya koyar. Bu arada kadına reva görülen her türlü muameleyi yerer ve kız çocukların da mutlaka eğitilmesini ister. Diğer taraftan kadının iktisaden erkeğe bağımlı olmasının kötü sonuçlarını eserlerinde işleyerek, kadınların bu durumundan kurtarılmasını ileri sürer. Bunun için ise, miras kanununda köklü bir değişiklik, eğitim, ekonomik imkân yaratılmasını kadınları koruyacak hayır derneklerini öngörmektedir. Namık Kemal bu ve benzeri düşüncelerini Zavallı Çocuk, Akif Bey, İntibah, Kara Belâ, Gülnihâl, Vatan Yahut Silistre gibi roman ve tiyatro türü eserleriyle, İbret'te yayımlanan "Aile" "Medeniyet", "Maarif", Tasvir-i Efkâr'da çıkan "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha" adlı makalelerinde izah etmiştir<sup>66</sup>. Kısaca, Namık Kemal kadın ve kız çocuklarının üzerindeki aile baskısından, sosyal baskıdan hattâ maddî baskıdan şikayetçidir. Bu baskıların kalkmasını ve kadınlara ve kızlara eğitim insiyatif ve şahsiyet verilmesini arzu eder.

Tanzimat döneminde Namık Kemal dışında daha pek çok kişi liberal ve romantik açıdan kadın konusunun eserlerinde ve çeşitli yazılarında işlemişlerdir. Hemen hemen hepsi kadının toplumdaki stütüsünü tenkit etmiş ve bu konuda değişikliğin zaruretine temas etmişlerdir. Tanzimat'ta ve daha sonraki devirlerde kadın meselesi o kadar önem kazanır ki, yabancı diplomatlar dahi konu ile yakından ilgilenmeye ve samimi oldukları üst kademedeki idarecilere çok karılığın (poŋgami) köhüllüklerinden bahsetmeye başlarlar. Osmanlı idarecileri yani paşaları bu gibi sözlerin doğruluğunu kabul ediyorlar. hattâ

<sup>66</sup> Namık Kemal'in kadın meseleleriyle ilgili düşünceleri için bakınız: Emel Doğramacı Türkiye'de Kadın Hakları, Ankara 1982, S. 24-35; Mehmet Kaplan, Namık Kemal Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1948; Ahmed Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi.

poligami için "kanser" tabirini kullanarak, bu hastalığın toplumu yıktığını ifade ediyorlardı<sup>67</sup>. *Les Femmes en Turquie* kitabının yazarı Osman Bey (müsteâr isim) bu konuda aynen şöyle diyordu: "Aydın kimseler poligaminin toplumumuzu kemiren ve yıkan bir kanser olduğunu itiraf etmekte tereddüt etmiyorlar. Bu kötülükten bizi kurtarmak vatanseverliktir. Her Müslüman monogamiyi (ter karılık) benimsemelidir. Tek evliliğin iyiliklerini söylemeye gerek yok. Kendi adıma radikal bir reform arzu ediyorum. Kadının kurtuluşu poligamiyi yıkar. Bir gün gelecek ki, kadınlar yüzü açık gezecek..."<sup>68</sup> Hatta, yazar Osmanlı devlet adamlarının 1879-1880 yıllarında Avrupahlara bu istikamette reformlar yapacaklarına dair söz verdiklerini belirtmektedir ki, Avrupa müdahalesinin, liberalizmin etkisinin ne derece vardığını göstermesi bakımından dikkati çekicidir. Ancak, bu tip düşünen insanların Osmanlı yönetiminde, azınlıkta kaldıklarını, bunların ise Ali, Fuat, Ahmet Fazıl, Münif Paşalar gibi bir düzine insandan ibaret olduklarını belirtiyor. Osman Bey, "... Bu devlet adamları gerçekleri görüyorlar. Fakat kapasite ve iktidarlarına rağmen, bu yöneticiler de sosyal sistemi değiştirmede yetersiz ve güçsüz kalıyorlardı. Yetersizliklerinin sebepleri de politik temelden kaynaklanıyor veya devletin varoluş sebebinden. Bu yüzden devlete karşı ferdî bir teşebbüs ve gayret göstermezlerdi"<sup>69</sup> diyerek bazı idarecileri haklı çıkarmaya çalışıyor.

Fakat unutulmamalıdır ki, kadının statüsü ve onunla ilgili meseleler kendi başına müstakil meseleler değildir, dolayısıyla toplumdan soyutlamaları mümkün olamaz. Bunun içindir ki, kadımla ilgili bütün hususlar Osmanlı sosyal sisteminin ancak bir parçası olup, parçayı bütünden ayırmak veya bütünü toptan ele almadan parçayı düzeltmeye kalkmak kolay olmasa gerektir. Nitekim, Tanzimat devrinin meşhur devlet adamı ve liberal düşüncelerin sahibi Ali Paşa bu şurun idraki içinde bir Avrupalı diplomata şunları söylüyordu:

"Ne olursa olsun sosyal ve politik sistemimize dokunamayız, zira eğer bir taş yer değiştirirse (yerinden oynarsa) bütün çatı çöker. Bizim menfaatimiz mümkün olduğu kadar uzun zaman onu desteklemektir. Bunun için delikleri ve çatlakları kapatmak ve duvarları sıvamaktır..."<sup>70</sup>. İşte Osmanlı aydınının uzun zaman tartıştığı husus bu "sıvanın" mahiyeti olmuştur. Temel çatıya dokunmayan ve dokunmak istemeyen aydınlar ve feministler, Müslüman Türk kadınının sosyal durumunda İslâm dininin değil Şark âdetlerinin, kötü uygulama ve yorumlarının meydana gelirdiği çatlakları tamir etmek, sıvamak hattâ görünüşte tamir etmek için çeşitli malzeme ve fikir ileri sürüyorlardı. Bu durum onların, kesin bir çözüm bulmadaki tereddütlerini, vuzuhsuzluklarını ve ikilem içine düştüklerini göstermektedir. Fakat, her ne olursa olsun, hepsinde müşterek olan nokta Müslüman Türk kadınının mevcut sosyal, ekonomik, kültürel durumunu ve hayatını düzeltme ve islah etme arzusu idi. Bu arzu ve kadınların içinde bulunduğu şartların tenkidi I. ve II. Meşrutiyet devirlerinde de devam etmiş, ancak çare ve reform konusunda birbirinden ayrı radikal, inkılâpçı, muhafazakâr, modernist, fanatik, Türkçü gibi görüşler ileri sürülmüştür. Şimdi, feminizm konusunda fikir beyan eden aydınların görüşlerini kısaca belirtmekte fayda vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilim, teknik, ordu ve eğitim alanında başlayan yenileş-

<sup>67</sup> Osman Bey, *Les Femmes en Turquie*, Paris 1883, S. 129-131.

<sup>68</sup> Aynı eser, S. 132.

<sup>69</sup> Aynı eser, S. 156.

<sup>70</sup> Aynı eser, S. 158.

me hareketleri, 1860'lardan itibaren ve Genç Osmanlılar'la birlikte siyasi sahaya kaymıştır. II. Abdülhamid'in uzun süren otoriter rejimi zamanında ise, Osmanlı aydınlarının dikkati daha çok sosyal ve edebî sahalardaki yenileşme üzerinde yoğunlaşmıştır. 1908 İnkilâbı ve Genç Türkler'le birlikte de yenileşme ideoloji sahasına kaymıştır. Osmanlı şairleri, yazarları, siyasetçileri, kısaca bütün aydınları yukarıda ifade ettiğimiz yenileşme safhalarına ve kendi ilgi sahalarna göre Türk toplumuna hem içinde yaşadığı hayatı göstermeye gayret etmiş, hem de ona özlediği yeni hayat şekillerinin hayallerini, formlarını ve örneklerini vermiştir<sup>71</sup>. Ancak aydınların mevcut yapıya ve istikbâle bakış açıları, tesiri altında kaldıkları realist, idealist, muhafazakâr, milliyetçi gibi akımlara göre değişmekteydi. Bu bakımdan, feminizm anlayışları veya kadın meselelerine ait düşünceleri de farklı idi.

II' Abdülhamid devrinde kadın meselelerine temas eden yazarların başında Ahmed Midhat Efendi gelmektedir. Genel olarak romantik akımın tesirinde kalan Ahmed Midhat Efendi, Batı'nın ilmini, tekniğini, çalışma disiplini, kazanma arzusunu, yaşama sevincini ve mesut olma sanatını benimsemiş ve bunların Osmanlı toplumuna getirilmesini savunmuştur. Fakat Batı'nın kültür unsurlarının alınmamasını istemiştir. Onun bu bakış açısı, kadın meseleleriyle Nitekim, Ahmed Midhat Efendi Batılı kadın gibi, eğitim görmüş, çalışan, kazanan, üretime katkısı olan Müslüman kadın tipini eserlerinde canlandırmaya çalışmış, buna karşılık Batı'yı sadece harcama, eğlence, moda vesair konular bakımından taklit eden parazit, mirasyedi ve alafanga tiplerle alay etmiştir. O, eski Türk-Osmanlı kültürünün çalışkan, namuslu sade erkek ve kadınlarında gazgeçilmeyecek değerler bulur. Eserlerinde müsbet-menfi kadın tiplerini tasvir ederek okuyuculara ve topluma yol göstermeye gayret etmiştir<sup>72</sup>.

Ahmed Midhat, yazmış olduğu eserlerinde İslâmî ve ahlâkçı eseslerden ayrılmadan Müslüman Osmanlı kadınının mevcut durumunu tenkid eder, "Diplomalı Kız ve Felsefeli Zenan" adlı eserlerinde eğitim ve öğretimde kadın erkek eşitliğini işlemiş ve savunmuştur. Diğer eserlerinde ve makalelerinde de kadın ve kızlar üzerindeki erkek ve aile baskılarını yermiştir. Bu arada çok evlilik müessesesini tenkid etmiştir.

Yine aynı devirde Kadınlar (İstanbul 1311) adlı eserin yazarı Şemsettin Sami kadın meselesini ilmi, kararlı muhafazakâr bir şekilde ele alır ve savunur. Ailenin kadın etrafında teşekkül ettiğini ve cemiyetin yarısının kadın olduğunu belirten Şemsettin Sami, bu durumda kadının eğitiminden ve terbiyesinden vazgeçilmeyeceğini, bunun ise ailenin muhafazasıyla, cemiyetin terakkisi için şart olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca çocuksuz ve ev işi yapmayan kadınların erkeklerle beraber çalışması gerektiğini, yine bunun için de kadının terbiyeye ve maarife ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Avrupa'da kadına verilen serbestiyi ve kadının genel durumunu tenkid eden, Şemsettin Sami, İslâmî esaslar çerçevesinde yetişmiş, okuma-yazma bilen, üreten çalışan ahlâklı bir Türk kadını öngörmektedir. Yazar ayrıca, Avrupalıların tenkid konusu yaptıkları çok evlilik kapanma, boşanma ve esaret gibi meseleleri ele alarak, hem Avrupalılara cevap vermek istemiş, hem de bu usullerin İslâmiyet'in esaslarında olmadığını anlatmak zarureti hissetmiştir. Bu gibi usullerin yanlış anlama ve uygulamaların neticesi olduğunu ileri sürerek, karşı çıkmıştır. Şemsettin Sami, kadın haklarını savunmasını ve mevcut duru-

<sup>71</sup> Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil, İstanbul Ekim 1982, S. 112-115.*

<sup>72</sup> *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III.*

<sup>73</sup> *Şemsettin Sami, Kadınlar, İstanbul 1311, S. 10 - 90.*

mun tenkidini İslâm'a dayandırmaktadır.

Bu devirde, kadın haklarının bir diğer savunucusu da tarihçi, devlet adamı Ahmed Cevded Paşa'nın kızı ve ilk kadın romancımız Fatma Aliye Hanım'dır. Fatma Aliye Hanım yazdığı çeşitli roman ve makalelerinde kadın meselelerini ele almakla kalmamış, aynı zamanda doğrudan doğruya kadın haklarıyla ilgili Nisvan-ı İslâm, Taaddüd-i Zevcat gibi eserler de yazmıştır<sup>74</sup>. Fatma Aliye, çok evlilik müessesesini şiddetle tenkid etmişse de, kadın haklarını savunurken İslâmî çerçevenin dışına taşmamıştır.

II. Abdülhamid devrinde, Ahmed Midhat Efendi, Şemsettin Sami ve Fatma Aliye'nin dışında daha pek çok yazar, kadın konusuyla ilgilenmiş ve kendi zaviyelerinden kadın haklarını izaha çalışmışlardır. Meselâ Servet-i Fünun'cular pozitivist ve realist dünya görüşüne sahip olmaları itibarıyla Batı hayranı ve taklitçi olup, dinî, millî duyguları zayıf, şekilci, ferdîyetçi, basma-kalıp kaidelere karşı idiler. Bu yüzden kadın haklarıyla ilgili görüş ve izahları, Avrupa'dan mülhem idi.

Kısaca ifade etmek gerekir ki, II. Meşrutiyet'e kadar kadın hakları ile ilgili olarak savunular fikirlerin temelinde kadını eğitmek, kadınla erkeğin eşitliğini sağlamak kadının iyi bir eş, anne ve insan olmasına çalışmak gibi zamanımıza göre oldukça muhafazakâr düşünceler bulunmaktadır. Kadının siyasi haklarından pek söz edilmemiş, iktisadi alanda ise birkaç teklifin dışına çıkılamamıştır.

1908 tarihinde ilân edilen II. Meşrutiyet rejiminin Osmanlı İmparatorluğu'nda yarattığı hürriyet atmosferi, Osmanlı aydınlarına bütün meseleleri basında, yazdıkları eserlerde, toplantılarda tartışma fırsatı vermişti. Bu arada kadını ilgilendiren konularda, özellikle Osmanlı toplumundaki Müslüman Türk kadınının mevcut durumu, teorik alanda İslâm'ın öngördüğü kadın, Avrupalı kadın, ideal kadın ve genelde kadın hakları gibi konularda büyük tartışmalar ve çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Diğer alanlarda da olduğu gibi, zamanın aydınları, yazarları, kurumları temsil ettikleri veya mensup oldukları fikir akımlarının içinde kadın meselelerine feminist ve siyasi bir yaklaşımda bulduklarından bu konuda aralarında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşleri, genel olarak ve kadınlara hürriyet verme yönünden iki ana bölümde toplamak mümkündür<sup>75</sup>.

1) Tek veya determinist görüşlü olup, İslâm'a yakın bir yorumla kadın haklarına çözüm getirmek isteyen gelenekçi fikri savunular.

2) İslâmiyet'i, aynı metinler sayesinde yeniden yorumlayarak modernleştirmek ve kadın haklarına bu açıdan bakmak isteyenler.

Bu iki görüş altında topladığımız aydınlar arasında da fikir birlik olmaması yüzünden, kendi aralarında tekrar bölünmüşlerdir. Buna göre yapılacak bir tasnifte, kadına karşı bakış açılarını yine genel siyasi görüşleri çerçevesi içinde değerlendirmek gerekir. Kadının toplumdaki yerini belirlemeye çalışan bu görüşler şu şekilde sıralanabilir:

A - İslâmcılar:

- a) Muhafazakârlar,
- b) İhlîmlî İslâmcılar (modernistler)
- c) Fanatikler,

<sup>74</sup> Müjgân Cumbur, "Kadın ve Kültür", Türkiye Kadınlar Yılı Kongresi, Ankara 1978, S. 202.

<sup>75</sup> Hilmi Ziya Ülgen, "Türkiye'de Kadın Hayatı'nın Tekâmülü", Aylık Konferanslar (8 Nisan 1961), Ankara 1967, S. 126.

B - Batıcılar:

a) Aşırı Batıcılar (radikal, fanatik)

b) İlimli Batıcılar,

C - Türkçüler

D - Sosyalistler.

İslâmcılar:

Bu görüşün mahafazakâr kanadının en tanınmış simaları Şeyhülislâmlik yapmış olan Mustafa Sabri ile Musa Kâzım idiler. Bunlara göre kadın meselelerinde her şeyin başı ve sonu mutlaka din ve şeriat olmalıdır<sup>76</sup>. Bu görüşün taraftarları Cemiyet-i İlmîye-i İslâmiye etrafında toplanarak fikirlerini yayın organları olan Beyan-ül Hak vasıtasıyla savunuyorlar ve yayıyorlardı. İlimli İslâmcılar ise, bazı ölçüler içinde ve zemin İslâm kalmak şartıyla İslâm'da reform yapılabileceğini savunuyorlardı. Bunlar İslâm derken, kendi yorumladıkları ve yeniden keşfettikleri eski ve gerçek İslâm'ı anladıklarından, gelenek İslâmlığını savunanlardan ayrılıyorlardı. Bu fikirlerin ileri gelenleri, Sait Halim Paşa, Mehmet Akif Aksekili Ahmed Hamdi gibi şahsiyetlerdi. Bunlar, kadının eğitilmesini, kadına şahsiyet verilmesini, aile içinde haklarının korunmasını şiddetle savunmuşlarsa da kadının dışarıda çalışmasını istememişlerdir. Ayrıca, boşanma, çok evlilik konularında İslâmî kaidelere riayet edilmesinin şart olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak bu kişiler, özellikle Mehmet Akif, o günkü Osmanlı Müslüman kadının içinde bulunduğu durumu tasvip etmemekte ve tenkit etmekteydiler. Fanatik grubun görüşleri ise, tavizsiz ve çok katı idi, kadına toplumda fazla yer ve şahsiyet verilmesine karşı çalışıyorlardı.

Batıcılar.

Bu grubun aşırı kanadını oluşturan aydınlara ve özellikle bunların temsilcisi durumunda olan Abdullah Cevdet'e göre "bir ikinci medeniyet yoktur, medeniyet Avrupa medeniyetidir. Bunu güllü ile diken i istilas mecburdur". Bu yüzden Abdullah Cevdet Avrupa'yı iktibas etmeyi anlamsız, kopya etmeyi saf ve tahlikeli buluyor ve Avrupa medeniyetinin tamamen kabul edilerek Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası haline gelmesini istiyordu. Siyasal ve modernleşme eğilimini bu şekilde açıklayan Abdullah Cevdet, 1908'den sonra hali hazırdaki Türk kadınının içinde bulunduğu durumu şiddetle tenkid eden, peçe ile çarşafa ilk defa açıkça hücum eden kişi oldu. 1912'de İçtihat dergisinde "Uyanık Bir Uyku" adına yazdığı iki makalede Abdullah Cevdet kadının hakları konusundaki isteklerini şu şekilde sıralamıştır: "Padişahın bir tek eşi olacaktır. Kadınlar diledikleri tarzda giyinecekler, yalnız israf etmeyeceklerdir. Polisler, softalar ve arabacı makulesi kimselerle küllanbeyler kadınların giyimlerine katıyen karışmayacaklardır. Polisler kadınların işine ancak münasebetsiz ve edebe aykırı hallerde karışacaklardır. Bu vazifelerini de büyük bir nezaketle yapacaklardır. Kadınlar vatanın en büyük velinimetini sayılarak, kendilerine erkekler tarafından o yolda hürmet ve riayet gösterilecektir. Kadınlar ve genç kızlar erkekten kaçmayacaktır. Her erkek, gözü ile gördüğü, beğendiği

<sup>76</sup> Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çeviren: Metin Kırıtlı), Ankara 1970, S. 233.



ve seçtiği kızla evlenecektir. Görücülük âdetine son verilecektir. Kızlar için diğer okullardan başka bir de Tıbbiye Okulu açılacaktır. Avrupa medenî kanunu kabul edilerek, bugünkü evlenme ve boşanma şartları tamamıyla değiştirilecektir. Birden fazla kadınla evlenmek ve bir sözle karı boşamak usulleri kalkacaktır."<sup>77</sup>

Aşırı eğilimin en önemli temsilcilerinden biri de şüphesiz "Türk Kadınlığının Tereddidi" adlı kitabın yazarı Selahattin Asım'dır<sup>78</sup>. Yazar, Türk kadınının o günkü durumunun tek ve başlıca sebebinin İslâmiyet ve tesettür (kapanma) olduğu ana fikrinden hareketle, kadınları ilgilendiren mevcut İslâmî usulleri toptan tenkit ve reddetmektedir. Bunlar arasında nikâh, talak (boşanma) teaddüd-i zevcat (çok karılık), tesettür (kapanma), veraset, eşitsizlik, çocuğun babaya ait olması gibi önemli hususlar yer almaktadır. Ayrıca kadının, içtimai hayattan uzak tutulmasını da yeren yazar, bütün bu usûllerin ve âdetlerin kadınların ve toplumun gerilemesine ve yıkılmasına sebep olduğunu ifade ediyor. Yazara göre kurtuluşun çaresi, kadını evvelâ sosyal hayata iştirak ettirmek, tesettürü kaldırmak ve bunun üstüne analık müessesesini bina etmektir. Selahattin Asım'ın eserinin ilmi bir değeri olmamakla birlikte, o zamanın bazı aydınlarının düşüncesini yansıtması bakımından önemi haiz bir belge olarak kabul edilir.

İhmlî Batıcıların ileri gelenlerinden biri olan Celâl Nuri, "Kadınlarımız" adıyla yazdığı 224 sayfalık eserinde, bu grubun kadınlar hakkındaki fikirlerini yansıtmaya çalışmıştır<sup>79</sup>. Kadın hakları konusundaki fikirlerine geçmeden önce ve konunun daha iyi anlaşılabilmesi yönünden kısaca izah etmekte fayda vardır. Ona göre, iki türlü medeniyet vardır. Birincisi gerçek medeniyet, ikincisi teknik medeniyet, Avrupa'da teknik medeniyette Avrupa üstün değildir. Teknik medeniyet bir ülkeden öbürüne nakledilebilir, gerçek medeniyet nakledilemez. Temel görüşü bu olan Celâl Nuri'den, kadın meselelerinde Avrupalı feministlerin fikirlerini benimsemesi ve savunması beklenemezdi. Nitekim o, kadın ve kadınlıkla ilgili meseleleri, İslâmî zeminde kalarak ve İslâmî kaide-ler çerçevesinde ele almaya çalışmıştır. Yazar, eserinde evvelâ kadınların mevcut durumunu ele alıyor ve tenkit ediyor, sonra istikbalde nasıl olması gerektiğini açıklıyor. Terbiye bahsinde, kadının en çok annelik vazifesi ve aile içindeki yerine önem veriyor. Fakat, Şimdilik kadına iktisadî, siyasi ve teknik terbiye vermeyi zamansız ve lüzumsuz buluyor. Bu konuda şöyle diyor: "Her şeyden evvel valideye, zevceye, mürebbiyeye, insâl-i atıyyeyi yetiştirecek kadınlara muhtacız. İşte mesele bundan ibarettir". Bizdeki aile müessesesini tenkid ederek talâk ve teaddüd-i zevcat usulünün sulistimal edildiğinden yakınmaktadır. Meşru talâka karşı olmadığını fakat İslâm'ın teaddüd-i zevcata mani olduğunu özellikle belirtir. Tesettürün de yanlış anlaşıldığını ifade eden Celâl Nuri, Avrupa usullerine heves eden kadınları da hoş karşılamamaktadır. Kadının sosyal hayatta yerini almasını, çalışmasını, hak ve hürriyetlerine sahip olmasını da isteyen Celâl Nuri, bütün bunların sanayi inkilâbının gerçekleşmesiyle daha çabuk mümkün olabileceğini ifade etmektedir.

<sup>77</sup> Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, İstanbul, S. 51 - 58.

<sup>78</sup> Selahattin Asım, *Türk Kadınlığının Tereddidi-Yahut Karışmak*, İstanbul, tarihsiz, S. 10 - 278.

<sup>79</sup> Celâl Nuri, *Kadınlarımız*, İstanbul 1331.

## Türkçüler.

Kadın hakları konusunda ayrı bir düşünce akımı geliştiren ve savunanlar siyaset kanaat alarak "Türkçülük" veya "Milliyetçilik" ideolojisi etrafında oluşturmaktaydılar. Bu görüşün belli başlı simaları Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Halide Edip Adıvar, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ahmet Hikmet Müftüoğlu gibi şahsiyetlerdi. Ziya Gökalp bu akımın en önde gelen teorisyeni durumunda idi. Bu yüzden evvelâ onun düşüncelerini görmekte fayda olacağı kanaatindeyiz. Ziya Gökalp'in genel felsefesini kendisinin yazmış olduğu "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" adlı ünlü eserinin başlığını teşkil eden bu üç terimde özetlemek mümkündür. O, her ne kadar esasta Türkçülük ve millî kültüre ağırlık vermişse de, İslâmcılık ve Batıcılık anlayışına kendi şahsî yorumunu katmış olduğundan diğer İslâmcılardan ve Batıcılardan ayrılmaktadır. Böyle olunca kadın hakları veya feminizm konusunda da diğerlerinden ayrı bir düşünce yapısına sahip olacağı şüphesizdir. Gökalp'in kadın hakkındaki fikirlerini, onun Türk Medeniyeti Tarihi, Türkçülüğün Esasları kitaplarında, çeşitli şiir ve makalelerinde ve nihayet Malta Mektupları'nda görmek mümkündür. Bütün bu eserlerinde kadının geçmişteki yerini inceleyerek, eski Türk toplumlarının demokrat ve feminist olduklarını, dolayısıyla kadının, o toplumlarda yüksek bir yere ve değere sahip olduğunu belirtir. İslâmiyet'in ilk devrelerinde de kadının çok mühim bir mevki olduğunu ifade eden Gökalp, bu "Saf İslâmcılık" dönemini Arap, İran ve Bizans toplumlarının âdet ve ananelerinin tesiriyle çabuk bozulduğunu ve bunun neticesi kadınların itibar ve değerini kaybederek yüzlerini örtmeye, hareme kapanmaya başladıklarına işaret eder. İşte Gökalp, kadınların içinde buldukları bu son durumu şiddetle tenkit etmiş ve bu usullerden vazgeçilmesini istemiştir.<sup>80</sup>

Gökalp'a göre, toplumun üç temel direği vardır. Bunlardan birincisi "aile", ikincisi "devlet", üçüncüsü "millet"tir. Ailenin yaratıcısı "kadın", devletin yaratıcısı "erkek", milletin yaratıcısı ise "erkek ile kadın"dır. Her iki cinsin yerini bu şekilde tespit eden Gökalp, erkek-kadın arasında kesin bir eşitliğin bulunduğunu göstermeye çalışmıştır. Gökalp, ailenin temeli, erkeğin eşi ve eşidi gördüğü kadının eğitilmesini de arzu eder. Bu konuda şöyle demiştir. "Bizde kadınlar iyi tahsil görmedikleri için, aile yükselmiyor. Aile yükselmemeyince, millet de geri kalıyor. O halde terakkinin başı kadın terbiyesidir, kızların iyi yetiştirilmesidir. Kızların iyi terbiye edilmesi, bir milleti yeniden ihya edebilir, çünkü iyi kadın, iyi aileyi vücuda getirir. İyi aileden de iyi bir millet doğar."<sup>81</sup>

Malta'dan kızına yazdığı bir diğer mektubunda "Yeni hayatın", kadınların da erkekler kadar tahsil görerek, cemiyetin idaresinde rollerini icra ettikleri zaman taşlayacağına söyler.<sup>82</sup> Kısaca ifade edilirse Ziya Gökalp istediklerinin bir kısmını, hazırlanmasında rol aldığı 1917 Aile Reformu Kanunu'nda gerçekleştirdi. Fikirlerinin esas ve büyük bir kısmı Atatürk zamanında uygulama alanına yansıtılabiliyordu. Tek evlilik, kadın-erkek eşitliği, kadının cemiyet içinde yer alması, eğitim görmesi gibi hususlar bunlar arasında sayılabilir.

Türkçülük akımının içinde ve kadın haklarının ısrarlı savunucusu durumunda olan önemli bir şahsiyet de meşhur kadın yazarımız Halide Edib Adıvar'dır. Halide Edib,

<sup>80</sup> Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Ankara 1979, S. 111-112.

<sup>81</sup> Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyyatı II*, Ankara 1965, S. 41-4.

<sup>82</sup> Uriel Heyd, *aynı eser*, S. 112.

o yıllar yazdığı eserlerinde, özellikle Yeni Turan (İstanbul, 1329) ve Mev'ud Hüküm (İstanbul, 1918)'de yeni bir Türk kadını tipini tahayyül ediyor ve işliyordu. Yeni Türk kadını tipinde dört temel özellik bulunmasını istiyordu<sup>83</sup>.

1) Bilgili, karakterli, şahsiyetli, milliyetçi, vatansever kadın,

2) Sosyal ve politik hak ve hürriyetlerini koruyan geliştiren mücadeleci ve ideal uğruna ölümü göze alan kadın.

3) Eğitilmiş ve erkeklerle aynı haklara sahip olan kadın.

4) Müslüman fakat modern kadın.

İdealindeki Türk kadını bu şekilde ifade eden Halide Edib, zamanın kadınlarının durumunu da eleştirir. Hal-i hazırda kadınların erkeklere nazaran daha aşağı bir statüde olduğunu belirtir. Bu tür kadınları da iki kısımda mütalâa ederek, birincilerin amaçlarının mevki sahibi veya zengin erkeklerle evlenip, çocuk yetiştirmek, piyano çalmak, eş dost ziyaret etmek, giyinmek olduğunu söyleyerek, bunlara "zavallılar" gözü ile bakar. İkincileri ise erkeklerden dayak yiyen, zulüm gören, mutsuz kadınlar olarak niteleyerek, bunların toplum tarafından korunması lüzumuna işaret eder. Bunun içindir ki, Halide Edib çalışkan, millî şuur ve gayesi uğruna hayatını, parasını feda edebilen, hak ve hürriyetlerine sahip kültürlü, modern Türk kadını tipini yaratmıştır. Zihniyeti değişmiş bu kadın tipinde, şekil değişiklikler de öngörülmüştür. Artık, bu kadınlarda çarşaf yoktur, saçlarını kapatacak bir başörtüsü ile bir mantosu vardır.

Türkçülük fikrinin temsilcilerinden sadece ikisi olan Ziya Gökalp ve Halide Edib Adivar kadın hakları konusunda aynı temel görüşleri savunmuşlardır. Her ikisi de kültürlü, milliyetçi, Müslüman ve modern kadını, ailenin, cemiyetin vazgeçilmez ve üzerinde hassasiyetle durulması gereken önemli bir unsuru olarak görmektedirler. Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu, Mansurzade Sait gibi Türkçüler de benzer görüşleri, eser ve şiirlerinde yansıtmaya çalışmışlardır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başlarında kadınlar konusunda ileri sürülen bütün görüş ve düşünceler Osmanlı toplumundaki Türk ve Müslüman kadınların durumunun düzeltilmeye muhtaç olduğunu göstermektedir. Hemen hemen her akımın temsilcileri durumunda olan yazarlar, şairler ve genel bir ifade ile aydınlar, aile hukukunun tedvini konusunda birleşmektedirler. Ancak farklı yollarla çıkarak, farklı çözümler önermektedirler. Bu durum, Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya çalışan fikir akımlarının çeşitliliği ile ilgili idi. İslâmcılar, aile hukukunu mevcut İslâm hukuku esasları dahilinde kanunlaştırmak ve gerekirse bazı noktalarda zamanın ihtiyaçlarına göre değişiklikler yapmak tezini savunuyorlardı. Değişiklikler konusunda da kendi aralarında bölünmüşlerdir. Batıcılar ise, bu konuda radikal bir inkılâp yapılarak bir Avrupa kanununun, özellikle Fransız Code Civile'nin (Medeni Kanun) kabulünü istiyorlardı. Türkçüler ise, Avrupa'daki demokrat ve liberal aile hukukunun ve aile yapısının eski Türk hukukunda ve ailesinde olduğu tezinden hareketle, millî bir hukuk sistemi tahayyül ediyorlardı<sup>84</sup>.

<sup>83</sup> İnci Enginün, "Türk Kadın Yazarları ve Halide Edib", *Türk Kültürü Dergisi (Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü)*, 1980, Sayı : 217, S. 41 - 55.

<sup>84</sup> Halil Cin, aynı eser, S. 289 - 290. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Aile Hukukumuzun Tedvini Meselesi", *E. Mardin'e Armağan, İstanbul 1943*, S. 695.

## Toplumda kadın

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat'la başlayan yenileşme arzusu ve zarureti, kızlara mahsus çeşitli seviyede (İptidaiye, Rüşdiye, İdadî Kız Sanayi Mektebi, Darülmüallimat) mekteplerinin açılması ve mezun vermeye başlaması, Avrupa'nın tesiri, aydınların fikirleri, kadınlar âleminde bazı gelişmelere ve değişikliklere yol açtı. Bu durum, yavaş yavaş kadının değerinin ve toplumdaki yerinin anlaşılmasını sağlamıştır. Buna rağmen, kadınlar hareketsiz kalmış, herhangi bir harekette bulunmamışlardır. Fakat, II. Abdülhamid devrinde bizzat kadınlar kendi aralarında ve erkeklerle yeni fikirleri tartışmaya başlamışlardır. Kadınlar kendi haklarını nasıl elde edebileceklerini düşünmeye, bu konuda gazetelerde çıkan yazıları okumaya ve hattâ bizzat gazetelerde yazı yazmaya teşebbüs etmişlerdir. İstisnaf durum olarak kabul edilse bile, 1873'te bir kadının ilk defa öğretmen tayin edilmesi, 1881'de mektep töreninde ilk defa bir kadının konuşma yapması ve nihayet 1883'te mekteplere kadınların idareci yapılması hadiseleri, kadınların toplumda yerlerini almaya başladıklarını gösteren önemli belgilerdir.<sup>85</sup> Aynı şekilde kadınlar için "Vakit", Şüküfezar, İnsaniyet, Ayine, Parça Boğçası, Hanımlara Mahsus Gazete gibi yayın organlarının çıkması ve Fatma Aliye, Şair Nigâr, Makbule Leman, Emine Samiye, Şair ve Bestekâr Leylâ, Fahrünisa, Hamiyet Zehra, Keçiçizade İkbâl gibi devrin meşhur kadınlarının Hanımlara Mahsus Gazete'de devamlı yazı yazmaları küçümsenecek olaylar değildir.<sup>86</sup> Bu arada 1900 yılında ilk defa Kadınlar Cemiyeti kurulur.<sup>87</sup> Bu gibi münferit ve sınırlı, fakat istikbâl vaad eden olaylar II. Meşrutiyet'e kadar devam eder.

II. Meşrutiyet'ten sonra, o zamana kadar müsterek bir hareket göstermeyen kadınlar, rejimin getirdiği hürriyet havasıyla, yavaş yavaş uyanmaya bir hareket kudreti ve mevcudiyeti göstermeye başlarlar. Hattâ kıyafet ve sokağa çıkma konusunda cesaretli teşebbüsler yapılırsa da reaksiyon uyahtırır, yollarda tatsız hadiseler çıkar. İstanbul Şehremini (Belediye Reisi) olayları bazı tedbirlerle önlemeye çalışır. Kadının kocasıyla sokağa çıkabileceği ve tiyatroya gidebileceği kararlaştırılır. Bunun üzerine, kadınlar basın yoluyla "... biz İslâm'ın müsaade ettiğini istiyoruz... İslâm kadını cehalete mecbur etmez... Biz iyi kadınlar olmak ve çocuklarımızı iyi yetiştirmek istiyoruz" diyerek, haklarını savunmuşlardır.<sup>88</sup>

Bu sırada, genç yazarlar gazetelerinde Avrupa'daki hayattan, Avrupa kadınlarından bahsetmeye ve toplumda kadının ifa edebileceği mühim rolü takdir etmeye başladılar. Böylece hem kamuoyunu aydınlatmaya, hem de kadınları uyandırmaya gayret gösteriyorlardı. Mahmud Sadık Bey, Yeni Gazete, Sabah ve diğer mecmualarda, Hüseyin Cahid ve Muhiddin Beyler Tanin'de ve Abdullah Cevdet İçtihat'da kadınlığa, Türk kadınlarının yetiştirilmesi lüzumuna dair makaleler yazarak feminist hareketleri teşvik ettiler.

Öte taraftan bize yakın Müslüman ülkelerde, dinen, örfen benzer toplumlarda feminist hareketler görülüyordu. Mısır'da ve Rusya'daki Müslüman kadınlar gün geçtikçe yeni şartlara uyuyorlar ve yenileşiyorlardı. Yeni ihtiyaçlar hasıl oldukça teminine

<sup>85</sup> Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1973, S. 203 - 204.

<sup>86</sup> İnci Enginün, aynı makale.

<sup>87</sup> Nezihe Muhittin, *Türk Kadını*, İstanbul, 1931, S. 20.

<sup>88</sup> Marcelle Tincyre, *Notes D'une Voyage en Turquie*, Paris 1909, S. 13.

çalışıyorlardı. Özellikle Rusya'daki gelişmelerin, İstanbul'da yakından takip edilmesi neticesinde tesiri büyük oluyordu.

Bu gibi iç ve dış etkiler sonunda, kız çocuklarını okutmak günah, "kadınların okumuşu sihirbaz olur, yazı bileni erkeklerle mektup yazar" ve "mektepli kızı kim zapteder?" diyen ve cahilliği okumuşluğa tercih eden Osmanlı toplumu içinde kadınların yükselmesini, eğitilmesini düşünen ve bunu bir ihtiyaç addedenlerin sayısı tedrici bir surette çoğalmaya başladı<sup>89</sup>.

O zamana kadar, fazla varlık göstermeyen kadınlarımız arasında esasen pek büyük simalar bulunuyordu. Meselâ, Halide Edib Hanım nesirde, Nigâr Hanım şiirde, Hezîbe Muhiddin hitabette önemli bir mevki kazanmışlardı. Bu hanımlar gibi daha pek çok hanımlar vardı. Bunların büyük bir kısmı Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu), bir kısmı da Mekâtib-i Ecnebiyye (Yabancı Mektepler) mezunu idiler. Hattâ içlerinde Saadet Hanım gibi Avrupa'da yaşamış ve orada tahsil görmüş hanımlar da bulunuyordu.

II. Meşrutiyet'in ilânıyla ve vaad ettiği ümitlerle, münevver kadınlar arasında da bir hareket ve canlılık başlamıştı. Bu defa müştereken hareket etme ihtiyacını hissetmişlerdi. Bundan sonra kadınların kurdukları derneklerin çoğaldığını görüyoruz. Öneminden ötürü, ilk defa kadınlar tarafından kurulan bu dernekleri o devirde yazılmış bir makaleye dayanarak, teferruatıyla izah etmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz<sup>90</sup>.

a) Cemiyet-i İmdadiye: Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye'nin başkanlığında ve Rumeli hududunda bulunan askerlere kışlık giyecek yardımı sağlamak maksadıyla 1908'de kurulmuş devrin ilk kadın teşkilâtıdır. Hayır gayesine yönelik bir cemiyettir.

b) Teâlf-i Nisvan Cemiyeti (Kadınları Yükseltme Cemiyeti): Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar tarafından ilk defa esaslı bir şekilde teşkil edilen Teâlf-i Nisvan Cemiyetidir. Bu cemiyet 1909 yılında Halide Edib Adıvar Hanımefendi'nin önyak olmasıyla onun başkanlığında ve onun etrafında toplanmış kadınlarca kurulmuştur. Cemiyetin tek hâkimi Halide Edib Hanım idi.

Teâlf-i Nisvan Cemiyeti'nin gayesi kendi tüzüğünde şu şekilde ifade edilmekteydi: "Hususat ve âdât-ı milliyemizin hâlelden masun kalmasına riayet edilmek şartıyla kadınlarımızda seviye-i irfanın itilâsına (yükselmesine) hizmet etmektedir"<sup>91</sup>.

İmparatorlukta cemiyeti bu hedefine ulaştıracak vasıtalar henüz tam mânâsıyla mevcut değildi. Buna rağmen, cemiyet merkez-i umumîsinde (genel merkez) açtığı dershanede İngilizce öğretimini şart koşmuş ve bu dersi gayesine eristirecek önemli bir vasıta olarak telâkki etmiştir. Cemiyet yabancı dil olarak İngilizce'yi tercih etmesinin sebebini yine kendi nizamnâmesinde kısaca şöyle belirtmiştir: "İngiltere'de Türk Kadınları Muhibbi ünvanıyla müteşekkil bir cemiyetin bulunması, şerait-i içtimaiye ve hususat-ı ahlâkiyyece İngilizlerin milel-i saireye (diğer milletleri) haiz-i rüçhan ve tefevvuk (üstün) olmalarıdır"<sup>92</sup>. Cemiyetin bir gayesi de muhtelif lisanlarda kadınlarla, kadın

<sup>89</sup> Leylâ Saz, *Harem'in İçyüzü, İstanbul 1974, S. 274. Leylâ Hanım 1850 yılında İstanbul'da Sultan Abdülmecid'in Sarayı'nda dünyaya gelmiştir. Şair, besteci ve yazar olan Leylâ Hanım 1936'da ölmüştür.*

<sup>90</sup> Ruşen Zeki "Bizde Hareket-i Nisvan", *Neval-i Milli, İstanbul 1330, S. 343 - 352. Bu mecmua Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde dördüncü hatta 4929 numaralı katalogda kayıtlıdır.*

<sup>91</sup> Aynı makale, S. 344.

<sup>92</sup> Aynı makale, S. 344.

haklarıyla ilgili tarih, edebiyat, sosyolojiye ait eserleri tercüme etmekte. Nitekim, bu hususta bazı hizmetlerde bulunulmuştur.

Dershane açma ve tercüme faaliyetlerinde bulunma gibi hizmetlerin yanında, cemiyetin en fazla başarılı olduğu bir diğer gayesi de tertip ettiği konferanslar ve derslerdir. Hakikaten, Teâlf-i Nisvan Cemiyeti gerek merkez-i umumisinde, gerek başka yerlerde birçok dersler vermiş ve konferanslar tertip etmiştir. Verilen bu konferansların ekserisi tarihe, fenn-i terbiyeye ve diğer başka konulara dair olup hemen hepsi ilmi mahiyettedir. Cemiyet son zamanlarda meydana gelen feminist hareketlerle fazla yakından meşgul ve alâkadar olmadı. Bunun sebebi cemiyetin gayesinin sınırlı ve hizmet vermek istemesi olabilir. Zaten, üyelerin hepsi yüksek tabakaya mensup kadınlardı, ayrıca asil üyelerinin miktarını tahdit etmek nizamnâmesinde belirtilmişti. Her kadının, cemiyete üye olması mümkün değildi. Meselâ, asil üye olabilmek için güzel ve layikiyle Türkçe okuyup yazmaya muktedir olmak ve İngilizce derslerine devam etmek şarttı. Bu haliyle cemiyet daha ziyade kültür cemiyeti hüviyetine sahip olup kadınların bilgisini ve kültürünü artırma gayesini taşıyordu.

c) Esirgeme Derneği: Esirgeme Derneği 1912 tarihinde kurulmuştur. Derneğin başkanı Süleyman Paşa'nın kızı Sabiha Hanım ve kâtibesi Nezihe Muhiddin Hanım'dır. Derneğin kuruluş gayesi İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'ne malî ve fikrî yönden yardım etmek, şehidlerin kız çocuklarına, kadınlara mahsus sanatları öğretmek ve nihayet Osmanlı iktisadî hayatının inkişaf ve terakkisine çalışmaktır<sup>93</sup>.

Dernek bu gayesine erişebilmek için, gerektiğinde sadece kadınlara mahsus olmak üzere ücretli ve ücretsiz toplantılar tertip ve Türk hanımlarının kadın sanatlarına rağbetini arttırmak ve Türk âdetlerini ihya için münasip eserler neşredebilecektir. Bunun yaygınlaştırılabilmesi maksadıyla da her semt ve mahallede üyeleri kadınlardan müteşekkil şubelerin açılması öngörülmüştür. Nitekim, derneğin Kasımpaşa, Kanlıca ve diğer yerlerde şubeleri açılmıştır. Esirgeme Derneği'nin diğer bütün kadın cemiyetlerinden farkı, üyelerinin son derece milliyetçi (nasyonalist) olmasıdır. Nizamnâmeleri de aynı hissiyatla yazılmıştır. Nezihe Muhiddin Hanım'ın bütün mevcudiyetini sarfedercesine dernekle meşgul olması derneğe daha ziyade güç kazandırmış, üyelerini emellerine daha fazla bağlamış ve pek çok eser vücuda getirmiştir.

Dernek başlangıçta yalnız Kız Sanayi Mektebi'ni himaye ve idare etmek için kurulmuştu. Fakat, daha sonraları Aksaray'da bir mektepte Türk kızlarına mükemmel bir şekilde eğitim ve öğretim vermeye çalıştı. Bazı hanımlar, burada fahrî olarak ders veriyorlardı. Dernek bir de Darülfünun konferans salonunda mektepleri menfaatine büyük bir toplantı tertip etti. Nezihe Muhiddin Hanım dikkate değer bir konferans verdi. Esirgeme Derneği'nin maksadı bu gibi faaliyetlerle sınırlı değildi. Nezihe Muhiddin Hanım, derneğin gayesi hakkında şu sözleri söylüyordu: "Derneğin en esaslı ve mühim gayesi bütün Osmanlı ve Türk hanımlarının kuvâ-yı maddiye ve maneviyelerini bir merkezde intisap ettirmektir (toplamaktır). Bu suretle fikrî varlıkları bir noktada cem ederek memleketimizin en bariz ve şedid ihtiyacı olan hayat-ı iktisadiye-i milliyeyi inkişaf ettirmeye çalışmaktır. Maddî cihete bütün Osmanlı ve Türk kadınlarının iştirakini temin maksadıyla, kararlaştırılan pek muaddel (az) tahsisat-ı seneviyenin mecmuunun % 70'i iktisadî bir şirket tesisine masruf olacaktır. Ve bu şirketin temin edeceği varidat yine umur-ı hayriyeye hasr ve tahsis edilecektir"<sup>94</sup>.

<sup>93</sup> Aynı makale, S. 345.

<sup>94</sup> Aynı makale, S. 346.

Görüldüğü üzere, Esirgeme Derneği faaliyet sahasını gayet geniş tutarak, memlekette her alanda kadınların hizmet edebileceğini göstermiştir. Nitekim, bir de ayrıca Sanat Evi açarak, şehit ve muhacir evlatlarının ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Bu derneğin Balkan Savaşları sırasında hizmetleri büyük olmuştur.

d) Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti: Bu cemiyet, kadın cemiyetleri içinde en tanınmışlarından. Kanaatimize göre, bu cemiyetin adının fazla duyulmasının sebebi verdiği somut hizmetlerden ziyade, faaliyet alanını fikri propaganda sahasında tutması, bazı üyelerinin halkın dikkatini çekecek hadiseler yaratması ve nihayet Avrupa'daki cemiyetlerle ilgisi olmasıdır. Osmanlı toplumunda, kadınların hürriyetini temin etmek, eski hayata ve geleneklere darbeler vurmak isteyen ve Batıcı olan kadınlar bu cemiyetin çatısı altında toplanmışlardır.

Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti 1913 yılında (27 Mayıs 1329) büyük hedefler ve emeller için kurulmuştur. Kurucusu ve başkanı Nuriye Ulviye Hanım'dır. Cemiyetin kuruluş maksadı ve gayesini dört maddede toplamak mümkündür<sup>95</sup>.

I) Kadın kıyafetlerinin ıslahı. Bu maksatla cemiyet İslâmiyet'e uygun sade, süsten uzak, iş görmeye müsait olmak üzere kadınlarımız için birkaç çeşit örnek kıyafet hazırlayıp hükümete gösterdikten sonra, kendi üyeleri üzerinde denemek suretiyle, toplum tarafından kabulüne çalışılacaktır.

II) Kadınları toplum hayatına alıştırmaktır. Bunun için ise kötü an'aneleri ortadan kaldırmaya ve hürriyetin teminine çalışmak.

III) Kadınların iş hayatında çalışmalarını sağlamak ve kadınların sefaletini hafifletmektir. Bu gayeye hizmet için cemiyet malı gücü nisbetinde çeşitli işyerleri açıp, kadınları ve kızları istihdam ederek hem onların maddî yönden durumlarını düzeltmelerine, hem de millî sanayiın gelişmesine gayret gösterecektir.

IV) Özel okullar, gazeteler, kitaplar ve konferanslar yoluyla kadınları aydınlatmaya, şuurlandırmaya ve yükseltmeye çalışmaktır.

Bu cemiyetin faaliyetleri ve hizmetleri açısından birkaç hadise üzerinde durmakla yetineceğiz. Bunlardan birincisi, cemiyetin üyelerinden olan Bedr Osman Hanım'ın azim ve cesaretiyle meydana gelen hadiseler Bedr Osman Hanım, maddî sıkıntısı olmadığı halde ve kibar bir aileye mensup olmasına rağmen, Telefon Şirketi'ne müracaat ederek kendisine iş verilmesini istemiştir. Şirket, pek çok müşkülât çıkararak bu Müslüman kadını işe almak istememiştir. Bunun üzerine Kadınlar Dünyası Gazetesi şirkete hücum etti. Nafia Nezareti'nin dikkatini çekti. Nihayet, Bedr Osman Hanım ve diğer bazı kadınlar Telefon Şirketi'nde işe alındılar. Bu hareket o devir için görüldüğü kadar basit değildir. Osmanlı toplumu için bir inkılâp mahiyetindedir. Zira kadını dört duvar arasından çıkarıp, bazı dinî ve sosyal önyargılara rağmen, toplum içine sokmak, çalışmasını sağlamak o devir için önemli bir harekettir. Böylece Bedr Osman Hanım ilk adımı atmış ve kadınlara çalışma yolunu açmış oldu.

İkinci bir olay da Belkis Şevket Hanım'ın hareketidir. Belkis Şevket, Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nden uçmak istediğini ve bunun için de bir uçak tedarik edilmesini talep etti. Cemiyet, uçağın temini için Cemal Paşa'ya müracaat etti. Cemal Paşa böyle aydın bir kadının bu isteğini memnuniyetle karşılayarak, uçağı temin etti ve Belkis Şevket Hanım'ın uçuşu 1914 (17 Teşrinsani 1329) gerçekleşti. Bu olay, toplumda hayret ve takdir uyandırmış olduğundan, hükümet bu uçuşun hâtırası olarak,

<sup>95</sup> Aynı makale, S. 346.

Belkis Hanım'ın fotoğrafını askerî müzeye koydurmuştur.

Öte taraftan Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin faal üyelerinden olan Azize Haydar Hanım da verdiği konferanslar ve yazdığı makalelerle kadınların haklarını elde etmesinde oldukça emeği geçenlerden birisidir. Bizzat kendisi Erenköy'de bir ana mektebi açarak da bu hareketlere katkıda bulunmuştur.

Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin faaliyetleri Avrupa'daki kadınların da dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine, cemiyet Avrupa kadınlarıyla münasebette bulunmaya başlamıştır. Meselâ bir İngiliz gazetesinin İstanbul muhabiresi olan Madam Odet Fildeman ve meşhur Miss Elison ve diğer bazı ecnebi kadınları bu cemiyetin fahri üyelik ünvanını almışlardı. Madan Odet Fildeman'ın cemiyet yayın organı olan Kadınlar Dünyası'nda pek çok makaleleri yayınlanmıştır. Hattâ bir yazısında, o sıralarda Avrupa'da toplanacak kadınlar konferansına Müslüman kadınlarının da katılmalarını tavsiye etmiştir.

e) Mamulât-ı Dahiliye İstihlâk-ı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi : Bir adı da İstihlâk-ı Millî Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi olan bu cemiyet, Melek Hanımefendi tarafından kurulmuştur. Bu kadın cemiyeti, "mamulât ve masnu'at ve mensucat-ı dahiliyenin revaç ve tanımi ve erbab-ı sanayiîni teşvik ve tergibi maksadıyla tesis edilmiştir"<sup>96</sup>.

Cemiyet, kurulduktan sonra, Hereke Fabrikası'nın Müdürü Akif Bey ile münasebet kurmuş, onun yardım ve desteğiyle Bâb-ı Ali civarında bir sergi açmıştır. Bu sergide tamamen yerli mallar teşhir edilerek, yerli veya millî sanayiî mallarının tüketimi için halkın yönlendirilmesine gayret edilmiştir. Bu sergi gittikçe gelişmiş ve rağbet görmüştür. Ayrıca cemiyet tarafından bir terzihane açılmış, daha sonra burası genişletilerek birçok kadın ve kızın hem sanat öğrenecekleri, hem de kazanç sağlayabilecekleri bir yer haline getirilmiştir. Nitekim, bu terzihanede otur-kırk kadının çalıştırıldığı ve hattâ içlerinden bazılarının da terzi ustası olarak yetiştirildiklerini Ruşen Zeki'nin adı geçen makalesinden anlıyoruz. İstihlâk-ı Millî Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi, eline fırsat ve imkân geçtikçe bu teşebbüsünü genişletmeye çalıştığı için, zamanla önem kazanmıştır. Cemiyetin nüfuzlu olmasının ve giriştiği işlerin muvaffakiyet kazanmasının sebebi, üyeleri arasında bulunan hanımların pek çoğunun nâzır ailelerine mensup oluşlarından ileri gelmekteydi.

Bu cemiyetin teşebbüsleriyle, kadınlar iktisadî hayatta az da olsa varlıklarını göstermeye ve rollerini ispat etmeye imkân bulmuşlardır. Nitekim, Hereke Fabrikası'nda 400 civarında kadın çalıştığı gibi, daha pek çok müessesede de kadınlara iş vermiştir. Hattâ bazı kadınların tek başına bir ticarethaneyi işlettiklerine rastlanmıştır. Bunlardan Seyyide Kemal Hanım Sultanhamamı'nda bir pastahane açmış ve burada diğer kadınları da istihdam etmiştir. Bu pastahane sadece kadınlara mahsus olmak üzere açılmıştır.

f) Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi<sup>97</sup> : Bu cemiyet Enver Paşa'nın eşi (Abdülmecid'in torunu) Naciye Sultan'ın himayesinde ve İsmail Hakkı Bey tarafından 1 Ağustos 1332 (24 Ağustos 1916) tarihinde kurulmuştur. Dahiliye Nezareti'nin müsaadesiyle kurulan bu cemiyetin gayesi ve maksadı nizamnâmesinde şu şekilde açıklanmıştır: "İşbu derneğin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini namuslu olarak hayatlarını kazanmaya alıştıranak himaye ve izdivaçlarına delâlet etmektir."

<sup>96</sup> Aynı makale, S. 348.

<sup>97</sup> Tülin Sümer, "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti", B.T.T.D., Cilt: 2, Sayı: 10, S. 59 - 63. Bu cemiyet hakkındaki bilgiler adı geçen makaleden alınmıştır.



Bu cemiyet daha çok iki alanda faaliyet göstermiştir. Birincisi kendi teşebbüsüyle bizzat kurduğu iş yerlerine kadınları istihdam ederek, onların çalışmasını sağlama faaliyetleridir. İkincisi, özel iş yerleriyle ve resmî kuruluşlarla münasebet kurarak, oralarda kadınlara iş bulmaktır. Bu maksatla, dışarıdan gerekli makine, teçizat ve hammadde getirerek kendi şubelerinde tezgâhlar kurmuştur. Burada üretilen malları piyasaya arz etmişlerdir. Bu yolla hem cemiyete sermaye temin edilmiş, hem de kadınlara iş bulunmuş oluyordu.

Merkezi Çapa'da olan cemiyetin Fatih ve Üsküdar'da da birer şubesi vardı. Çapa merkez şubesindeki iş yerinde, 19 dikiş, 46 örgü makinesi olup, burada daimî çalışan işçi sayısı 231, bu makineler evlerinde "fason" usulü iplik büken kadın miktarı da 405 civarında idi. Fatih şubesinde 18 fanila, 16 dikiş makinesi, 128 daimî kadın işçi ve 250 fason iş yapan ev kadını bulunuyordu. Üsküdar şubesinde de 40 dikiş, 10 örgü makinesiyle daimî ve fason çalışan 260 kadın işçi mevcuttu. Bu iş yerlerinde daha çok askerî yani ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak yün fanila, çorap, kum torbası, gömlek, yün kuşak gibi malzemeler imâl ediliyordu.

Cemiyet kendi iş yerleri dışında yani özel ve resmî kuruluşlarda da kadınlara iş temin etmiş ve onları çalıştırmıştı. Nitekim, Reji fabrikasında 317, Kadın Amele Taburunda 125, Şehramanetinde 259, Taksim fanila ve çorap fabrikasında 135, Millî Mensucat Şirketi'nde 22 ve daha birçok yerlerde pek çok kadının iş bulmasını sağlamıştır.

g) Hilâl-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti: Kadın cemiyetleri içinde önemli bir yer işgal eden ve zikredilmeye değer biri de şüphesiz Hilâl-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti'dir. Bu cemiyet yaptığı kıymetli hizmetler sayesinde toplumun takdirini kazanmıştır. Özellikle Balkan Savaşları neticesinde İstanbul ve Anadolu'ya doğru başlayan göçmen akını esnasında, göçmenlere harp yetimlerine, dullara ve kimsesizlere büyük hizmetler vermiştir<sup>98</sup>. Bunlardan başka, Hilâl-i Ahmet Cemiyeti'nin eğitim ve öğretim faaliyetlerinde de bulunduğunu görüyoruz. Nitekim, cemiyet pek çok dersler açmış ve hattâ hastabakıcılığa (hemşirelik) dair kurslar teşkil ederek, bu konuda tanınmış kişilere ders verdirmiştir. 1913'te açılan bu kurslar, Türk kadınına hastanelerde çalışmaya sevk etmiştir. 1912 yılında Besim Ömer Paşa'nın himmetiyle kurulan bu cemiyet, açtığı Sanat Evi'nde de Türk kızlarına sanat öğretmek maksadıyla faaliyette bulunmuştur.

h) Cemiyet-i Hayriye : Abdülkerim Paşa'nın kızının başkanlığında ve onun tarafından tesis edilmiştir. Harp yıllarında, ordunun ve hastanelerin ihtiyacını gidermek için düşük diktiren bu cemiyet ayrıca elindeki sermaye ile de Nişantaşı'nda Millî İnas Mektebi adıyla kız çocukları için bir okul açmıştır. Bu mektebin eğitim ve öğretimine son derece dikkat edilmiştir<sup>99</sup>.

Yukarıda adı geçen kadın cemiyetlerinden başka pek çok kadın cemiyetinin kurulduğunu biliyoruz. Ancak haklarında fazla malumât edinemediğimizden ötürü, ayrı başlık altında teker teker ele alamadık. Bu yüzden de bazılarının isimlerini zikretmekle yetineceğiz. Bu cemiyetlerden Kadıköy Fakirperver Hanımlar Cemiyeti (1917), Himaye-i Etfâl Cemiyeti, Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvanîyesi, Bikes Allelere Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Asrî Kadınlar Cemiyeti gibi kuruluşlar sayılabilir. Bunların çoğu Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulmuştur. Ancak, listenin tam olduğu iddia edilemez. Fakat, bu

<sup>98</sup> Ruşen Zeki, aynı makale, S. 348.

<sup>99</sup> Aynı makale, S. 348.

dernek ve cemiyetlerin hemen hemen hepsi Türk kadınının yükselmesini, iş hayatına atılmasını modernleşmesini ve millî şüura sahip olmasını teşvik etmiş ve üyelerinin yardımıyla da ilk adımı atarak Türk kadınlarının eski kalıp ve zihniyette çıkması hususunda ilk örnekleri bizzat kendileri vermişlerdir.

Kadınlar dernek ve cemiyet çalışmalarının dışında da faaliyetler göstermişlerdir. Bunlar arasında çeşitli vesilelerle konferanslar tertibi gösterilebilir. Bu konuda birkaç misâl vermek gerekirse, kadınların 26 Kânunısani 1328 (1912) ve 2 Şubat 1328 (1912) tarihlerinde yaptıkları toplantı ve konferanslar ilk olmaları bakımından önem kazanmaktadır. Birinci toplantı "Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti" tarafından düzenlenmiştir. Toplantı Darülfünun konferans salonunda yapılmıştır. Bu konferans ve toplantıya Prenses Nimet Hanım başkanlık etmiştir. Orada hazır bulunanlar arasında ve önde gelen kadınlardan Fatma Aliye, Gülsüm Kemalova, Fehime Nüzhet, Nakiye, Zehra Firdavs Naciye ve Halide Edib hanımlar zikre değer, 25 Şubat 1328'de yapılan toplantı Nazime Sultan'ın himayesinde ve Selma Hanım'ın başkanlığında yapıldı. Nimet Sultan bu içtimada bulunmadı. Konuşmacılar ise, Fatma Aliye, Mazaffer (Anadolu Hisarı İttihat ve Terakki Kız Mektebi öğrencisi), Mepruke (İnas İdadisi öğrencisi olup, Aka Gündüz'ün "Bozgun"unu okudu), Huriye Baha, İhsan Raif, Nezihe Muhlis, Nakiye ve Fehime Nüzhet hanımlar idi<sup>100</sup>.

Yukarıda bahsettiğimiz derneklerde, cemiyetlerde çalışan, toplantılar tertip eden ve konuşmalar yapan kadınların çoğu, Millî Mücadele'de İstanbul'da yapılan mitinglerde yaptıkları heyecanlı ve vatanperverâne konuşmaları ile Türk kadınının sesini duyurmuşlardır. Bu ünlü kadınların başında Halide Edib, Sabahat, Naciye, Münevver Saime, Nakiye hanımlar gelmekteydi<sup>101</sup>.

Kadınların bir diğer faaliyeti de yayın hayatıyla ilgilidir. II. Meşrutiyet'ten evvel ve sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı kadın gazeteleri neşredilmiştir. Bu yayın organlarının bir kısmı kadınlar için, bir kısmı da kadınlar tarafından çıkarılmıştır. Bu tür gazete ve dergiler hem kadınları aydınlatmaları, hem müteşebbislerinin kadın olması, hem de kadınların yayın hayatına iştirak etmesi bakımından son derece öneme sahiptirler. Bu gazetecilerin en meşhurlarından bahsetmekle yetineceğiz.

Kadınlara mahsus olmak üzere ilk yayınlananlar arasında "Kadın", Hanımlara Mahsus Gazete" gibi mecmua ve gazeteler bulunmaktadır. Bu yayın organları son derece güçlü yazarlar tarafından yönetilmekteydi. Bunlarda, birçok kadın yazdırılmaya teşvik edilmiştir. Her ikisi de pek yeni fikirler ileri sürmüyordu. Bu yüzden edebî bir karakter taşıyorlardı. Nitekim, kısa bir müddet sonra her ikisi de sönüp gitti. Bunlardan sonra imparatorlukta önemli bir gazete neşredilmiştir. Bu gazete, 1913'te çıkmaya başlayan "Kadınlar Dünyası"dır. İmtiyaz sahibi Nuriye Ulviye Hanımefendi mes'ul müdürü de Emine Seher Hanımefendi idi. "Kadınlar Dünyası" günlük olarak çıkıyordu. İlk ve önemli gazetelerden olması bakımından büyük yankılar uyandırmıştır. Gazete aynı zamanda Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin basın organı durumunda olduğundan, cemiyetin üyeleri burada yeni fikir taşıyan yazılar yazmışlardır. Gazete eski gelenek, göreneklere ve bâtil fikirlere şiddetle hücum etmiştir. Kadın eğitimi, öğretimi, evlenme, sanayi, kıyafet, hürriyet gibi kadını ilgilendiren çeşitli konular hakkında yazılar neşredilmiştir.

<sup>100</sup> Kadınlarımızın İçtimaları, İstanbul, 1329.

<sup>101</sup> Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız: Kemal Arıburnu, Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri, Ankara 1951

Bu yazıların iyi tesirleri olmuştur. Kadın haklarının elde edilmesi için yapılan çalışmaları bu gazete ön ayak olmuştur. O zamana kadar imparatorlukta Müslüman kadınların resmi yani fotoğrafı hiçbir yerde basılmaz ve gölmezdi. Bu gazete büyük bir cesaretle ilk defa Müslüman kızlarının fotoğraflarını yayınlamıştır. Arkasından, yine aynı gazete Belkıs Şevket, Fahr-el Banat Süleyman, Yaşar Nezihe hanımların ve Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti üyelerinin fotoğraflarını koymuştur. O devir için bu hareketler inkılâp niteliğini taşıması bakımından üzerinde durulmaya değer. Bu ilk hareket üzerine, diğer gazete ve mecmualar da Müslüman kadınların resimlerini yayınlamaya başladılar. Avrupa basını da bu resimleri iktibas ederek, bu hareket hakkında olumlu yazılar yazmıştır. Bu gibi yenilikler şüphesiz toplumda tam bir tasvip görmemiş ve eski anlayışı yıkamamıştır. Hâlâ pek çok kadın resimlerinin gazetelerde çıkmasını günah sayıyordu. Fakat, bu anlayış gittikçe azalmaya başlayacaktır.

Emine Seher Hanım "Kadınlar Dünyası"ndan ayrılarak kendi başına "Kadın Hayatı" adıyla bir gazete neşretmeye başlamış fakat ilk çalıştığı gazetenin takip ettiği siyasetten ayrılmamıştır. Yalnız bu sefer fazla inkılâpçı bir dil kullanmaktan kaçınmıştır. Mutedil ve muhafazakâr bir yol takip eden bu gazete kısa bir zaman sonra kapanmıştır.

Bir diğer gazete de "Kadınlık"tır. Hacı Cemal Bey, başyazarı ise Nigar Hanımefendi'dir. Nihayet, "İstihlâk-ı Millî Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi"nin kurucusu Melek Meliha hanımefendi'nin imtiyaz sahibi olduğu "Siyaset" (Himaye) gazetesi yayın hayatına başlamıştır. Bunun mes'ul müdürü de Kız Sanayi Mektebi öğrencilerinden Zaim Hayriye Hanım idi. Bu gazete, İstihlâk-ı Millî Cemiyeti'nin yayın organı durumunda olup, cemiyetin fikriyatını ve faaliyetlerini topluma aktarmaya çalışmıştır<sup>102</sup>.

II. Meşrutiyet'ten sonra gerek bizzat kadınların cemiyet, dernek kurma, konferans ders kurs ve sergi tertip etme ve gazete, mecmua neşretme gibi faaliyetleri, gerek devletin maarif alanında çeşitli kız mektepleri açma teşebbüsleri neticesinde gelişen kadın hakları hareketi en ziyade, öğretmen hanımlar, zengin tabakaya mensup okumuş hanımlar, kız öğrenciler ve nihayet kadın yazarlar üzerinde tesirini göstermiştir. Nitekim, bu çevrelere mensup pek çok kız ve kadın eski usullerinden ayrılarak, modern Türk kadını tipini benimsemeye başlamıştır. Hattâ, bazı kızların Avrupa'ya tahsil için gitmeleri, toplumda mevcut olan büyük taassup çincirlerinin yavaş yavaş kırıldığını göstermesi yönünden dikkate değer bir gelişmedir. Nitekim, Kutsızade Rabia, Safiye Hatice, Fransa'nın Marsilya Şehrinde lisede, Belkıs Bekir Hanım da Paris'te dişçilik okulunda tahsilde bulunuyorlardı<sup>103</sup>. Öğrenmek aşkı ile dolu bir öğretmen hanım da Maarif Nezaretine müracaat ederek, bilgi ve görgüsünü arttırmak için Avrupa'ya tahsile gönderilmesini istemiştir. Bu öğretmen hanım dilekçesinde şöyle diyordu: "Ben senelerce bu fenni okuttum. Yalnız her sene aynı şeyi tekrar etmekle iktifa ettim. Malumatımı tezyid edecek ve yeni yeni usuller öğretecek burada hiçbir müessese yok. Mekteplerde birçok seneler bir fen aynı halde mi okutulacak? Bittabi değil, O halde senelerden beri ettiğim hizmete ve oldukça ihtisasına göre beni göndersinler. Ben daha yeni yeni şeyler iktibas ederek vatanıma döneyim. Eğer, Nezaret kadınların malumatının bundan fazlasını istemiyorsa o başka"<sup>104</sup>.

<sup>102</sup> Ruşen Zeki, aynı makale, S. 350.

<sup>103</sup> Aynı makale, S. 351.

<sup>104</sup> Aynı makale, S. 352.

## Sonuç

Kadın, sosyal sistemin önemli ve vazgeçilmez bir parçası olduğuna göre, toplum yapısı içinde onun yeri rolü ve sosyal evrimi mevcut sistemin ve yapının diğer parçalarından ve bütününden ayrı olarak görülemez. Bu bakımdan Tanzimat ve Cumhuriyet devirleri arasında Türk kadınının toplumda yeri rolü ve kadın haklarının evrimi gibi hususları Osmanlı sosyal yapısında genelde meydana gelen yenilikler veya değişiklikler çerçevesi içinde ele alma zarureti hasıl olmaktadır. Duruma bu açıdan bakıldığında, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar genel yapıyı ve sistemi yenileştirme, değiştirme veya modernleştirme gayretleri sonucunda elde edilen başarılar ve uğranılan başarısızlıklar aynen kadın hakları veya diğer sahalarda da kendini göstermiştir. Nasıl ki Osmanlı sosyal sistemini kurtarma çabaları neticede sistemin çökmesini hazırlamış ve Türkiye Cumhuriyeti adı altında yeni bir sistem kurma noktasına varılmış ise, kadın ve kadın hakları hususunda da yapılan yenilikler Türk-İslâm kadınına kurtarmaya yetmemiş ve ancak Atatürk inkılaplarıyla Türk kadınına yeni bir şahsiyet verme denemesine girişilmiştir. Fakat şunu da ifade etmek gerekir ki Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar yapılanlar Cumhuriyet devri için önemli bir kaynak ve tecrübe teşkil etmiştir.

Bilindiği üzere Tanzimat reformları veya Tanzimat hadisesi, her sahada Avrupa'nın müessiriyeti ve başarısı karşısında Osmanlı İmparatorlugun'da meydana gelen veya yapılmak istenen yenilikler ihtiva etmektedir. Nasıl yapılacağı ve sonuçları hakkında fazla bir araştırma yapılmadan, Osmanlı kamuoyu hazırlanmadan, Avrupa'nın telkini ve küçük bir grubun teşebbüsü ile başlatılan Tanzimat reformları pek çok alanda Avrupa'yı taklit veya Avrupa'ya banzeme safhasında öteye gidememiştir. Böyle olunca ciddî ve ilmi bir düşünce temeline oruttulmadan siyasî seçeneklere ve tercihlere göre yön değiştiren şekli ve sathî yenilikler olarak devam ettirilmiştir. Bunun sonucu olarak da Osmanlı toplumunda zihniyet ve müessese ikiliğinin ortaya çıkmasına mani olunamamıştır. Nitekim, Tanzimat'la birlikte hukukta eğitimde siyasette, kültürde, kısaca pek çok sahada Osmanlı-Avrupa, İslâmî-Avrupa, eski-yeni olmak üzere müessese, zihniyet ve ideoloji ikiliği kendini gösterdi. Bu ikilik kısa zamanda kadın ve kadın hakları konusunda da ortaya çıktı. Bu ikiliğin bir ucunda geleneksel kadın tipi ve imajı, diğer ucunda da Avrupa kadın tipi ve imajı vardı. Feminist akımın temsilcileri özellikle radikaller Avrupa'da mevcut kadın tipinin meydana çıkış şartlarını düşünmeden herhangi bir sentez teşebbüsünde bulunmadan Osmanlı toplumu için Avrupalı kadın modelini öngörüyorlar ve bu istikamette fikir beyan ediyorlardı. Muhafazakâr fikrin temsilcileri ise Osmanlı kadınının durumunda bir düzeltme ve yenilik yapılabileceğini, ancak bunun İslâmî usullerden taviz verilmeden gerçekleştirilebileceğini savunuyorlardı. Bir dereceye kadar Avrupa'nın tesirinde olan aydınlar kadının sosyal, ekonomik, politik fonksiyonları üzerinde, muhafazakârlar da kadının anne, eş fonksiyonları üzerinde duruyorlardı denilebilir. Bu durumda her iki tarafın müşterek oldukları ve fikirlerinin kesiştiği nokta kadının eğitilmesi meselesi idi. Nitekim kız mekteplerinin açılması ve bu konuda önemli mesafenin alınması, bu noktada hemfikir olunmasının neticesi olmuştur. Fakat kadının sosyal hayatla ilgilendirilmesi ve kadına hürriyet verilmesi konusunda fikrî ayrılıklar devam etmiştir.

Fikrî ayrılığa rağmen feminist aydınların müşterek bir diğer noktası da, sadece şehirlî kadınlara haremdeki kadınlara veya saraydaki kadınlara konaktaki zengin ve bürokrat ailedeki kadınlara meşgul olmalarıdır. Köy ve kasabadaki veya aşağı tabakadaki fakir aile-

ye mensup kadınların durumuyla pek ilgilenmemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nde Türk kadınının % 98'inin taşrada yaşadığı düşünülürse, feministlerin, hangi kadının haklarını savundukları ve nasıl bir kadın modeli tahayyül ettiklerini anlamak pek güç olmasa gerektir. Onların eğitmek hürriyet vermek ve sosyal hayata katmak istedikleri kadın ya küçük bir azınlığa mensuptur ya İstanbullu veya şehirli, ya da mücerret bir kadındır. Nitekim, Cumhuriyet'ten önce, eğitim gören, sosyal hayatla ilgilenen ve hürriyetini az çok alan kadınlar şehirde yaşayan saray ve konak kadınları olmuştur. Taşrada yaşayan tarlada çalışan kadın her türlü hak ve hukukundan ve gelişmelerden habersiz olarak hayatını sessizce sürdürmüştür.

Osmanlı toplumunda feminist fikirler ve hareketler sosyal şartlarda meydana gelen normal bir evrim sonucu değil, fakat Avrupa'nın tesiriyle birkaç aydının faaliyetiyle başlamıştır. Dolayısıyla feminist fikirlerin başlaması ve gelişmesiyle toplumdaki sosyal ekonomik kültürel vesaire gibi şartların gelişmesi arasında herhangi bir paralellik sözkonusu değildir. Ayrıca bu gibi fikir ve hareketlerin çok sınırlı bir kadın zümresini ilgilendirmiş olması, feminizmin toplumun dışında cereyan eden, bir akım olarak kalması neticesini doğurmuştur. Bunun sonunda, belirli bir zümrenin kadın ve kızları okumazma öğrenmiş fikren sosyal hayatla ilgilendirilmiş ve onlara mefhum olarak hürriyet öğretilmiştir. Fakat, pratikte bu tür kadın ve kızlar sosyal ekonomik hayata girerek, ne çalışma hürriyetini, ne de diğer alanlardaki hürriyetlerini kullanabilmişler dolayısıyla toplum içinde faal ve üretici bir unsur olamamışlardır. Zaten, sosyal ve ekonomik statü bakımından da böyle bir rol almaları imkânsızdı. Kaldı ki imparatorluk kadınları istihdam edecek derecede sanayileşmiş ve seviyesi yükselmiş bir toplum yapısına sahip değildi. Bu yüzden kadın hakları, kadın hürriyetleri maddi refah içinde konak ve köşk hayatı süren kadınlar tarafından dejenere edilmiş ve saptırılmıştır. En azından toplumun kadın hak ve hürriyetlerini yanlış algılamasına ve yorumlamasına yol açmıştır. Toplum bu bakış ve değerlendirilmesinde de pek haksız sayılmazdı. Zira, feminizmin etkisine ve cazibesine kapılan ve bunu benimseyen yüksek tabakaya mensup kadın ve kızlar, kadın hak ve hürriyetleri adına, Türk ve İslâm kadın imajından hemen uzaklaşmış, Avrupalı kadının kötü bir mukallidi müsrif bir tüketici, giyim-kuşam düşkünü, fazilet ve sadakattan uzak bir intiba uyandırmıştır. Bunda, esasları ve hedefleri Türk toplumu için tespit edilmemiş feminist hareketi başlatan aydınların ihmali olsa gerektir. Gerçi aydınların hayatta ortaya çıkan modern kadın modeli arasında büyük bir fark ve çalışki olduğu muhakkaktır. Zira, ne Namık Kemal ne Ahmet Midhat ne Şemsettin Sâmî ne Ziya Gökalp, ne de Celâl Nuri'nin yazılarında İslâmî esaslardan uzak, havâyî bir kadın tipi görmek mümkündür.

XIX. yüzyıl Avrupa'sında gerek kapitalist gerekse sosyalist zihniyetin kadına bakış açısı ayırdır. Her ikisi de kadını evvelâ üretim aracı olarak ele alır, bunun için de eğitilmiş ve kalifiye kadın ister. İkinci olarak da zevk ve seks aracı gözüyle bakar, bunun için de cazibeli, süslü, işveli, seksî serbest kadın ister. Her iki halde de mücerret çalışan ve cinsî münasebet kurulması arzu edilen kadın akla gelmektedir. Burada cahil, durgun, çirkin çelimsiz kadına yer yoktur. Makineye ayak uyduran, güçlü, güzel, cazibeli kadına hayat hakkı vardır.

Türk İslâm toplumu ise kadına anne eş, kardeş, hala, teyze, nine, sevgili nişanlı, yenge, baldız, kayınvalide nazarıyla bakar, bunun için de ahlâk, namus, iffet, aşk, fazilet, ferağat, sadakat, merhamet ve samimilik ister. Özelde durum böyle olduğuna gö-

re genelde de her kadın aynı aile ve akrabalık müessesesi ve münasebetleri çerçevesi içinde yerini almaktadır. Esas bu olunca, bir mahremiyet sözkonusudur. Bu mahremiyet kadın erkek münasebetlerinde nefis terbiyesini temin ettiği gibi, karşılıklı temiz hayaller, duygular kurulmasını da sağlar.

Batı ve Türk-İslâm toplumlarının kadın meselesine bakış açılarının farklı olduğu, şüphesiz Osmanlı feministler tarafından da biliniyordu. Fakat Türk-İslâm kadınının meselesine bakarken realite (şe'niyet) hükmü ile kıymet veya değer hükmünü birbirine karıştırmıştır. Bu iki ayrı hüküm birbirine karıştırılınca objektiflikten ve ilmi zihniyetten uzaklaşmıştır. Böyle olunca bazı feministler Türk-İslâm kadınının realitedeki yani gerçek hayattaki geriliğini veya durumunu İslâmın ve Türk toplumunun kadına verdiği kıymet veya değer hükümlerine bağlamışlardır. Bunun sebebi ise Osmanlı aydınlarının zihninde Türk-İslâm kadını, sadece belli kıymet hükümlerine göre tasvir edilmiş kadındır. Tanzimat la birlikte veya Avrupa'yı tanıdıktan sonra Osmanlı realitesinde pasif ezilen, zavallı kadını farketmeye başlamıştır. İlmî ve objektif bir dünya görüşüne sahip olmadığı için, zihnindeki Türk-İslâm kadını ile realitedeki Türk-İslâm kadını arasında gördüğü çelişki onu, Türk-İslâm kadınına yabancılaştırdı ve inkâra götürdü. Neticede gerçek ilmi zihniyetin yokluğu ve içine düştüğü halet-i ruhiye, Osmanlı feministini Avrupa'dan hazır kadın modeli ithal etmeye sevk etmiştir. Böylece Osmanlı feministi realitedeki yani yaşayan kadınların üzerine ilmi bir araştırma yapıp, istikbaldeki Türk-İslâm kadınının nasıl olacağı veya nasıl olması gerektiği hakkında senteze varacağı ve fikir üreteceği yerde neticesini hiç düşünmeden Avrupa'dan kopya ettiği modeli ve fikirleri Türk-İslâm kadınına empoze etme yolunu tercih etmiştir. Bunun sonucu, kadınıla ilgili mevcut değer hükümlerimizde yavaş yavaş dejenerasyon hadisesi kendini göstermeye başlamıştır. Ancak bu olay şehirlerdeki kadınlar, hattâ bunların da çok az bir kısmı arasında görülmüştür.

Bu küçük gruba dahil olan kadınlar çeşitli yollar ve telkinlerle Avrupa'nın değer hükümlerine ve Avrupalı kadının şekli yaşayış tarzına yaklaşırken, Türk-İslâm değer hükümlerinden uzaklaşıyordu. Değer hükümleri açısından da hem Avrupa'dan hem de Türk İslâm toplumundan uzaklaşmıştır. Yani iş ve çalışma hayatına iktisadî ve sosyal faaliyetlere ilgisiz kalmıştır. Dolayısıyla, bu gruba mensup kadınlar hem fabrikada çalışan Avrupalı kadına hem tarlada çalışan Türk köylü kadınına ve hem de bağ bahçe ve el tezgahlarında çalışan küçük esnaf ve zanaatkâr Türk kadınlarına kısaca üretici kadınlara yabancılaşmışlardır. Üretici olmadan maddî refah içinde olan, milli ve İslâmî değer hükümlerinden kaçan bu kadın tipi veya modeli mutfağını hizmetçiye çocuğunu dahiya devredip, süsüyle eğlencesiyle aşk maceralarıyla alış-verişleriyle, piyanosuyla meşgul oldukça toplum nazarında gözden düşmüştür. Devrin romanlarında bu tip kadın türlerini görmek mümkündür. Neticede faydasız ve pahalı kadınlar olmakla beraber sosyal mevkileri ve imkânları yüzünden "model kadın" veya modern kadın imajını bazı çevrelerde yaratmayı başarmışlardır. Kadın hakları ve hürriyetleri yanlış anlaşıldıkça ve genişledikçe bu model kadın görüntüsü artmaya başlamıştır.

Bu kadın grubu dışında, imparatorlukta üç grup kadın vardı. Birincisi, dışarda ücretle çalışan ve evinde ücret veya ürettiğini satmak için çalışan kadınlar. Ücret karşılığı dışarda çalışan çok ise de evinde ücret için veya satmak için çalışan kadın özellikle şehirlerde orta veya fakir tabakaya mensup ailelerde yaygın idi. Feministler bu kadınların hakları üzerinde çalışma şartları üzerinde durmamışlardır. İkincisi: Çocuklarına ba-

kan ve eviyle meşgul olan kadınlardır. Bu tür kadınların daha çok annelik görevleri üzerinde durulmuş ve gelecek nesillerin terbiyeleri bakımından bunların mutlaka eğitilmeleri gerektiği hususları vurgulanmıştır. Üçüncüsü: Kocasının yardımcısı veya ortağı durumunda olan küylü kadındır. Daima çalışan, üreten ve kocasıyla aynı seviyede iş yapan kadındır. Bu kadınlar da feministlerin ilgisini çekmemiştir. Eğitilerek, sosyal iktisadî şartları düzeltilmesi gereken bu üç gruba dahil kadınlar olması gerekirken, bunlar hakkında pek fazla fikir beyan etmeyen feministler daha çok sarayın, köşkün, konağın haremde kapalı bir hayat sürdüren, üretime katılmayan ve az çok okuma-yazma bilen kadınların durumuyla yakından ilgilenmişlerdir. Gerçi bu ilginin netice itibarıyla tamamen faydasız olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira bu ilginin sonunda harem aralanmış haremdeki kadın hürriyetiyle birlikte şahsiyetini bulmuştur. Fakat haremde kurtarılan hürriyeti verilen şahsiyet kazandırılan bu kadınlardan toplumun bütününe örnek kadın modeli ve imajı yaratılamamıştır. İstisnai durumda olan kadınlar ise toplumun diğer kesimleri üzerinde müessir olacak vasıtalarından mahrum idiler.

Osmanlı feministleri toplumdaki hangi kadınların durumu ıslah edilmelidir ve nasıl bir kadın modeli ve imajı yaratılmalıdır sorusunu kendilerine sormadan ve cevap bulmadan kadın hakları konusunu ortaya atmışlardır. Bunun neticesi olarak bazıları Avrupa'daki hazır kadın modelini, bazıları da yeni kadın modellerini topluma kabul ettirmeye çalışmışlardır. Feministler arasında kadın konusunda pek çok fikir ayrılıkları bulunmasına rağmen, her biri düşündükleri veya tahayyül ettikleri kadın modeli ve imajını toplumda yaygınlaştırma yolunun mekteplerden geçtiğine inanıyorlardı. Ortak oldukları nokta kadınların okuma-yazma öğrenmeleriydi. Fakat, kadınlara verilmesi gereken eğitim ve terbiye konusunda yine aralarında görüş ayrılıkları mevcuttu. Bununla birlikte, kız çocuklarının okutulması hususunda hükümet tarafından yapılan teşebbüsler, özellikle kız okullarının açılması feminist çevrelerce iyi karşılanmıştır. II' Abdülhamid ve İttihat-Terakki devirlerinde pek çok kız okulu açılmış, kadınlar ve kızlar sosyal hayatın bazı kesimlerinde kendilerini göstermeye başlamışlardır. Netice olarak, Osmanlı Türk toplumunun yeni kadın modelinde ve imajında üç temel öğeyi birarada görmeyi arzuladığını söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi: Türklük veya millîlik öğesidir ki, Türk köylü kadınında bu hususiyetleri görmek mümkündür. Kuvvetli, çalışkan, cesur ve erkeğin yanında bulunan kadın tipi. İkincisi: İslâmî veya dînî hususiyettir. Temiz, nurlu, ibadet eden, hürmet uyandıran, erkeğin yanında ölçülü olmasını bilen, ahlâk sahibi kadın tipi. Üçüncüsü: Modernlik veya entellektüellik unsurudur. Bundan da anlaşılabilir, okumuş, aydın, sosyal hayatla ilgilenen, hürriyetine sahip, doktorluk ve öğretmenlik gibi her türlü mesleği icra edebilen kadın tipidir. Bu üç özelliği taşıyan kadının aynı zamanda evinin kadını, çocuğunun annesi olabilecek yeteneklere sahip olması gerekiyordu. İşte benimseyebileceği kadın tipi bu olabilirdi\*.

\* Bu makale Tercüman Kadın Ansiklopedisinin (İstanbul, 1984) 601 - 647 sayfaları arasında yazar isme belirtilmeden yayınlanmıştır.

Bu sebeple tekrar yayınlanmasına ihtiyaç duyulmuştur.

ÖZELDE ERKEĞİN KADINLA MÜNASEBETİ

